

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет економіки та управління

**Кафедра економіки
підприємств і корпорацій**

ЕКОНОМІКА ГАЛУЗІ

(конспект лекцій)

*Затверджено на засіданні
кафедри економіки підприємств і
корпорацій
Протокол № 3 від 26.10. 2010 р.*

Тернопіль — 2010

Конспект лекцій з курсу «Економіка галузі» для студентів денної і заочно-дистанційної форм навчання, галузь знань 0305 “Економіка і підприємництво”, напрям підготовки: 6.030504 “Економіка підприємства”, спеціалізації “Економіка промислових підприємств”, освітньо-кваліфікаційного рівня “бакалавр” факультету економіки та управління. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 67 с.

Укладач: Гринчуцький В. І., доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки підприємств і корпорацій.

ВСТУП

XXI сторіччя ознаменувалося нарощуванням темпів розвитку економіки країн, процесами глобалізації, конкуренції між світовими лідерами.

В умовах світової фінансової та економічної кризи надзвичайної актуальності набуває дослідження умов формування та забезпечення стійкого функціонування галузей промисловості України.

Україна належить до індустріально розвинених країн світу, має один з найбільших в Європі структурно розгалужений промисловий комплекс. Водночас найуразливішим місцем української економіки є структурна слабкість, розбалансованість її промислового комплексу, невідповідність його сучасним вимогам. Промисловість України, яка сформувалася наприкінці XIX-всередині XX століття, має високий рівень енерго- та капіталомісткості виробництв з низкою часткою доданої вартості.

В умовах розвитку ринкових відносин в Україні конкурентні переваги є вирішальним фактором успіху бізнесу й економічної безпеки. Можливості промислових регіонів конкурувати на певному товарному ринку безпосередньо залежать від конкурентних переваг певних галузей, підприємств та продукції. Успішність економічного розвитку України залежить від відновлення промислового потенціалу. Досвід трансформації промислового виробництва в розвинених країнах свідчить про задоволення потреб населення, розширення обсягів діяльності галузей, орієнтованих на кінцевого споживача.

Тема. Загальноекономічна і галузева структура

ПЛАН

- 1. Промисловість – провідна галузь економіки.*
- 2. Галузева структура промисловості.*
- 3. Промислова політика України.*
- 4. Структурна перебудова економіки країни.*

Україна має значний економічний потенціал. Провідна галузь економіки нашої держави - промисловість, у якій створюється основна частка національного доходу. Народногосподарський комплекс країни включає такі її види, як важке машинобудування, чорна та кольорова металургія, суднобудування, виробництво автобусів, легкових та вантажних автомобілів, тракторів та іншої сільськогосподарської техніки, тепловозів, верстатів, турбін, авіаційних двигунів та літаків, обладнання для електростанцій, нафто-газової та хімічної промисловості тощо.

Для економіки України останніх років характерні два взаємопов'язані процеси: становлення її як економіки незалежної держави та трансформація від планово-централізованої до регульованої ринкової. Ці процеси як і в інших державах Східної і Центральної Європи супроводжуються кризовими явищами: падінням обсягів виробництва основних видів продукції, зростанням безробіття та зниженням рівня життя населення. Вихід з кризи Україна вбачає у переході до ринкових відносин, у формуванні відкритої для зовнішнього світу господарської системи.

Сьогодні Україна як незалежна держава має всі передумови для економічного розвитку. Цьому сприяють не лише природні умови, а й вигідне географічне розташування на перехресті торгових шляхів.

Промисловість України - це складний комплекс з усіма притаманними сучасній індустрії галузями. Всього індустрія республіки налічує близько 300 галузей. Населення України становить близько 1 відсотка усього населення Земної кулі, а ним виробляється 5 відсотків індустріальної продукції планети. На Україну припадає 1/10 світового виробництва чавуну, 1/11 - сталі, 1/12 - яного вугілля. У промисловості України велика питома вага галузей важкої

промисловості, особливо чорної металургії, вугільної промисловості, машинобудування. Україна є виробником ряду конкурентоспроможних на міжнародному ринку товарів і володіє значним банком унікальних технологій та наукових розробок, реалізація яких відкриє резерв нових можливостей для власного і світового прогресу. Київ, Харків, Донецьк, Львів, Дніпропетровськ і Одеса - це визнані у світі центри науки. Генна інженерія і біотехнології, монокристали і штучні алмази, дослідження в галузі матеріалознавства, зокрема і радіаційного, в галузях надтвердих матеріалів та технології зварювання, в тому числі й космічного, фундаментальні дослідження в математиці, теоретичній фізиці, біології та хімії - все це ставить Україну до ряду передових високорозвинених країн із значним науково-технічним потенціалом.

Сучасна промисловість складається з безлічі самостійних галузей виробництва, кожна з яких включає більшу групу родинних підприємств і виробничих об'єднань, розташованих в окремих випадках на значному територіальному видаленні друг від друга. Галузева структура промисловості характеризується складом галузей, їхніми кількісними співвідношеннями, що виражають певні виробничі взаємозв'язки між ними. У процесі статистичного обліку й аналізу галузева структура промисловості визначається звичайно шляхом знаходження питомої ваги галузей у загальному обсязі виробництва продукції, чисельності зайнятих і вартості основних виробничих фондів промисловості.

Серед показників, за допомогою яких визначається галузева структура промисловості, основним є показник обсягу виробленої продукції. Він дозволяє більш об'єктивно судити не тільки про співвідношення галузей, але й про їхні взаємозв'язки, динамік галузевої структури промисловості. Галузеву структуру можна визначати також з використанням показників чисельності зайнятих, вартості основних фондів тощо.

У галузевій структурі промисловості відображається рівень індустріального розвитку країни і її економічної самостійності, ступінь технічної оснащеності промисловості й провідна роль цієї галузі в економіці в цілому. Більше зроблена галузева структура промисловості певною мірою

характеризує ефективність промислового виробництва. Про прогресивність структури промисловості судять як по складу й питомій вазі галузей, що входять у промисловість, так і по тому, наскільки досконала внутрішньогалузева структура тієї або іншої галузі промисловості, тобто наскільки в даній галузі представлені й розвинені найбільш прогресивні виробництва.

Взаємозв'язок галузей промисловості, пропорції, що склалися між ними, обумовлені способом виробництва, а також сукупною дією на його основі багатьох інших факторів. Найважливішими факторами, що визначають зміни в галузевій структурі промисловості, є: 1. НТП і ступінь впровадження його результатів у виробництві; 2. рівень суспільного поділу праці, розвиток спеціалізації й кооперування виробництва; 3. ріст матеріальних потреб населення; 4. суспільно-історичні умови, у яких іде розвиток промисловості; 5. природні ресурси країни.

Класифікація галузей промисловості заснована на наступних основних економічних принципах: економічне призначення виробленої продукції; характер функціонування продукції у виробничому процесі; однорідність цільового призначення продукції, спільність сировини, що переробляється, спорідненість застосовуваної технології; характер впливу на предмет праці й ін.

Розподіл промислового виробництва за економічним призначенням продукції не збігається з галузевою структурою промисловості, тому що натуральна форма виробленої в галузі продукції нерідко не визначає її економічного призначення. Тому в системі національних рахунків широко використовується класифікація галузей промисловості, що передбачає їхнє об'єднання у великі комплексні галузі згідно однієї з наступних ознак: однорідність цільового призначення виробленої продукції (машинобудівна, паливна, харчова, промисловість будівельних матеріалів), спільність вихідної сировини (металообробна й деревообробна), спорідненість застосовуваної технології (хімічна промисловість). Найбільша частина галузей охоплюється ознакою цільового призначення продукції, що випускається ними.

Сучасний етап економічного розвитку провідних країн світу характеризується великими зрушеннями структури господарства, що обумовлює необоротність переходу до нових міжгалузевих і відтворювальних пропорцій. На це вплинули й такі фактори, як сировинна й енергетична кризи, що сприяли подорожчання сировини й енергоносіїв, а отже, устаткування й будівництва. Ускладнився інвестиційний процес, у цілому значно підвищилися витрати виробництва. Все це не тільки викликало, але й підсилило тенденції до подорожчання самого відтворювального процесу. Такий розвиток подій об'єктивно стимулює вступ країн ринкової економіки в новий етап технологічної революції.

Розвиток нових форм суспільного попиту, перехід до нових видів і зразків техніки й принципово новим технологічним процесам тощо привели до зміни сформованих пропорцій в економіці за двома напрямками: по-перше, реконструкція й модернізація традиційних провідних галузей економіки; по-друге, зміна поколінь продукції, що випускається в секторі нових наукомістких галузей.

Стратегічний розвиток України значною мірою залежить від місця, яке зможе зайняти її промисловий комплекс у системі міжнародного поділу праці, від конкурентної стратегії держави. При цьому промислова та зовнішньоекономічна політика держави мають бути тісно пов'язаними та спрямованими, насамперед, на підвищення ефективності й конкурентоспроможності промислового виробництва.

Визначальним фактором розвитку промисловості є забезпечення ефективної державної промислової політики та розроблення необхідних нормативно-правових документів. Сучасна державна промислова політика має значною мірою створити умови для трансформації промислового комплексу й виконання покладених на нього функцій, зважаючи на умови європейської інтеграції.

Концепція державної промислової політики має базуватися на таких основних положеннях і принципах: – соціальна спрямованість перетворень у промисловості; – національні інтереси України; – створення системних основ; –

інноваційно-інвестиційний характер розвитку; – гармонійний розвиток природи, людини і промисловості, які існують лише одне для одного у тісному взаємозв'язку; – пріоритет законодавчого забезпечення; – головна стратегія – стратегія прискореного розвитку; – об'єднання державного регулювання промисловості з ринковими механізмами саморегуляції; – орієнтація переважно на власні сили; – саморозвиток; – глобалізація, врахування зовнішнього оточення; – поетапна реалізація з досягненням конкретних результатів, їх оцінювання.

Міністерство промислової політики України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України; є головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної промислової політики України.

Мінпромполітики України узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення цього законодавства та в установленому порядку вносить їх на розгляд Президентіві України та Кабінету Міністрів України.

Основними завданнями Мінпромполітики України є такі: підготовка пропозицій щодо формування державної промислової політики України, а також розроблення механізмів її реалізації; розроблення пропозицій щодо вдосконалення механізму державного регулювання функціонування промислового сектору економіки України; • реалізація державних програм розвитку промисловості України; визначення напрямів розвитку науково-технічного потенціалу промислового сектору економіки України; розроблення прогнозів виробничо-технічного та фінансово-економічного розвитку промислового виробництва; створення сприятливих умов для розбудови високорозвинутого промислового сектору економіки України; участь у розробленні та реалізації державної регіональної промислової політики.

Структурна перебудова економіки країни націлена на підвищення якісних параметрів виробництва й виробів, що випускаються, посилення ресурсозберігаючого типу відтворення, інтенсифікацію народногосподарських

процесів, прискорений розвиток новітніх наукомістких галузей. Структурні зміни відбуваються в галузевому й відтворювальному розрізах. Структурні перетворення стали здійснюватися на мікрорівні - рівні підгалузей і видів виробництв - головним чином за рахунок якісних зрушень усередині традиційних галузей господарства.

При цьому провідною галуззю матеріального виробництва залишається промисловість і насамперед машинобудування, де акумулюються науково-технічні досягнення. Тому саме в ній найбільш помітна тенденція до зниження питомої ваги сировини, енергоносіїв, живої праці, у структурі промисловості стрімко росте частка новітніх наукомістких галузей. Зберігається тенденція скорочення частки добувної промисловості. При цьому в неї усе більше проникають новітні прогресивні технологічні процеси, впроваджуються мікропроцесори й мікросхеми, які впливають на структуру виробництва й сприяють масовому вивільненню з виробничого процесу робочої сили.

Комплексна автоматизація виробництва, розробка «безлюдної» технології - провідні напрямки НТП. Причому головний напрямок їхнього розвитку - це не створення окремих машин, а розробка й впровадження комплексів, систем машин у сільському господарстві, будівництві, видобутку корисних копалин, складському господарстві й т.д.

У цілому в останні десятиліття в індустріально розвинених країнах загальна закономірність галузевих зрушень полягає в помітному зниженні питомої ваги сировинних галузей і сільського господарства, у технічній модернізації промисловості й швидкому рості галузей сфери послуг. Найбільш радикальні зміни відбуваються на рівні підгалузей, у рамках яких найвищу динаміку мають наукомісткі виробництва.

Тема. Економіка розміщення галузей промисловості

ПЛАН

1. *Значення раціонального розміщення виробництва.*
2. *Принципи і фактори ефективного розміщення виробництва.*
3. *Ефективність розміщення підприємств певного виду економічної діяльності у регіоні.*

Розміщення промисловості — це одна з форм суспільного розподілу праці, що виявляється через просторовий розподіл промислових підприємств і виробництва на території економічного району або країни в цілому. Воно виступає важливим чинником підвищення ефективності суспільного виробництва. Правильне географічне розміщення промислових підприємств є передумовою для ефективного використання природних багатств і трудових ресурсів країни, скорочення нераціональних перевезень продукції і зміцнення обороноздатності країни, повнішого задоволення потреб населення, покращення його добробуту. В процесі розміщення промислового виробництва розв'язуються не тільки лише економічні, але і соціально-політичні завдання - подолання істотних відмінностей між містом і селом, підвищення економічного рівня розвитку відсталих районів країни, підготовка висококваліфікованих національних кадрів.

Місце розташування підприємства суттєво впливає на розмір одержуваного ним прибутку. У цей час у практиці управління розміщенням виробничих потужностей використовуються три підходи. Підхід, заснований на виборі географічного місця розташування, яке було б найбільш економічно вигідним з погляду розташування ресурсів, необхідних для функціонування розташованого підприємства, називається локаційним. Підхід, який базується на вимозі пропорційного розвитку економіки регіону, називається регіональним і полягає в складанні плану-прогнозу освоєння виробничих потужностей, який спрямований на поліпшення соціально-економічної обстановки в регіоні. Комплексний підхід поєднує два попередні, при цьому робиться спроба зв'язати єдиною теорією й методом як локаційні, так і регіональні проблеми.

В умовах сучасної економіки відзначаються наступні найважливіші закономірності розміщення виробництва: раціональне, найбільш ефективне

розміщення виробництва; комплексний розвиток господарств економічних районів усіх регіонів АР Крим; раціональний територіальний поділ праці між регіонами в межах їх територій; вирівнювання рівнів економічного й соціального розвитку регіону.

Принципами розміщення промисловості є наукові положення, якими керується держава в своїй економічній політиці для планомірного розміщення продуктивних сил. Найважливішим принципом розміщення промисловості є наближення промислового виробництва до джерел сировини або до районів споживання за умови виробництва необхідної продукції з мінімальними витратами суспільної праці.

Забезпечення швидких темпів розширеного відтворювання і зростання продуктивності суспільної праці вимагає широкого розгортання промислового виробництва по всій країні, все більш рівномірного розміщення промисловості.

Рівномірний розподіл промислового виробництва по території країни на базі спеціалізації промисловості і використання всіх природних багатств і трудових ресурсів є також одним з основоположних принципів розміщення промисловості. Рівномірне розміщення промисловості – це якісна особливість розвитку цієї важливої галузі народного господарства.

Наближення промисловості до джерел сировини і більш рівномірне розміщення виробництва по території країни дозволяє уникнути надмірно далеких перевезень сировини, палива, матеріалів і готової продукції до місць їх споживання. Перевезення на великі відстані збільшує витрати на транспортування, що значною мірою підвищує собівартість продукції і знижує економічну ефективність промислового виробництва.

Рівномірне розміщення промисловості по всій країні, проте, не означає, що у всіх економічних районах повинні розвиватися всі галузі промисловості. Деякі галузі тяжіють до районів залягання корисних копалин, інші – до джерел сільськогосподарської сировини або до районів споживання. Завдання розміщення цих галузей полягає в тому, щоб розвивати їх в районах, які мають необхідні економічні і природні передумови.

Важливим принципом розміщення продуктивних сил є раціональний територіальний розподіл праці з метою найефективнішої спеціалізації окремих економічних районів за галузями промисловості і створення територіально-виробничих комплексів.

Суть територіального розподілу праці полягає в цілеспрямованому плановому формуванні господарства всіх економічних районів країни на основі планомірного розміщення матеріального виробництва, постійного удосконалення галузевої спеціалізації, раціоналізації виробничої і соціальної інфраструктури, раціоналізації міжгалузевих, міжрайонних і внутрірайонних виробничих зв'язків.

Оснoву розвитку господарства економічних районів нашої країни складає промисловість. Створення в кожному регіоні комплексу галузей промисловості, жорстко спеціалізованих відповідно до природних і економічних особливостей цього району, які повністю задовольняють загальнодержавні і внутрірайонні потреби, є найважливішим складовим елементом всього комплексного розвитку господарства районів і відіграє в цьому розвитку провідну роль.

Комплексний розвиток районів в поєднанні з ліквідацією нераціональних перевезень сировини і готової продукції забезпечує вирівнювання рівнів економічного розвитку всіх регіонів країни.

Принципом розміщення виробництва є міжнародний розподіл праці на основі економічної інтеграції. З розвитком світової системи господарства цей принцип набуває все більшого значення в розміщенні промисловості як у всій системі, так і в кожній країні, що входять в неї. Розподіл праці забезпечує найраціональніший розвиток господарства кожної країни і спеціалізацію окремих держав на тих галузях промисловості, для яких є найсприятливіші природні, економічні і соціальні умови.

Участь в міжнародному розподілі праці впливає на рівні розвитку окремих галузей виробництва і їх розміщення усередині країни, оскільки розміщення будь-якої галузі залежить від масштабів її розвитку і спеціалізації. Вона впливає також на економічний розвиток і виробничу

спеціалізацію окремих районів, на будівництво нових транспортних комунікацій — спеціальних нафто- і газопроводів, ліній електропередач, на розширення відповідних залізниць, портів і т.д. Все це впливає на розвиток окремих виробничо-територіальних комплексів, особливо окремих промислових і транспортних вузлів.

Разом з наведеними економічними принципами в практиці розміщення деяких галузей промисловості враховуються і інші обставини, які є історично перехідними, але мають значне соціальне, політичне або ж оборонне значення.

Факторами розміщення прийнято вважати сукупність умов для найбільш раціонального вибору місця розміщення господарського об'єкта, групи об'єктів, галузі або ж конкретної територіальної організації структури господарства республіки, економічного району й територіально-виробничого комплексу. Фактори, що впливають на розміщення виробництва, можна об'єднати в групи: екологічні фактори, що включають заходи щодо охорони природи і її раціональному природокористуванню; демографічні фактори; економіко-географічні й економічні фактори.

Основа ефективного функціонування господарства певної території закладається ще на етапах районного планування і просторового розміщення виробничих підприємств. Таке розміщення повинно бути оптимальним у відношенні до сировинних і трудових ресурсів, районів збуту продукції, створювати умови для зниження виробничих витрат.

При розміщенні продуктивних сил регіонів беруться до уваги збалансованість попиту та пропозиції, пропорційність розвитку галузей, комплексність використання земельних і природних ресурсів, поєднання регіональних і галузевих інтересів. Розробка принципів удосконалення регулювання розвитку і територіальної організації виробництва ґрунтується на вивченні об'єктивних закономірностей розвитку економіки, основних принципів проведення аналізу регіонального розвитку. Ознакою оптимального розміщення підприємств галузі регіону є сукупний ефект в рамках регіональної економіки.

Тема. Виробничий потенціал галузей промисловості.

ПЛАН

- 1. Сутність виробничого потенціалу.*
- 2. Трудові ресурси промисловості.*
- 3. основні фонди і виробничі потужності промисловості.*
- 4. Інвестиційне забезпечення промислового виробництва.*

Під виробничим потенціалом розуміють виробничі можливості, здатність даного об'єкта (країни, галузі, підприємства) виробляти продукцію. Отже, виробничий потенціал це, по-перше, реальний обсяг продукції, яку можна виготовити за повного використання наявних ресурсів, по-друге – це наявні та потенційні можливості виробництва, наявні фактори виробництва, забезпеченість його певними видами ресурсів.

Ресурси – основні елементи виробничого потенціалу, які має в розпорядженні система і які використовуються для досягнення конкретних цілей економічного розвитку. Система будь-якого рівня охоплює технологічні, кадрові, просторові, інформаційні економічні та інші ресурси. Ресурси економічні – джерела і засоби (фактори) забезпечення процесу виробництва і розширеного відтворення. Ресурси матеріальні та сировинні – сукупність предметів праці, що використовуються в народному господарстві країни у процесі виробництва матеріальних благ і послуг.

Найбільш поширеною в економічній літературі є думка, що до складу ресурсного потенціалу входять земельні, трудові і матеріальні ресурси.

Ресурсозбереженням є наукова, виробнича та організаційна діяльність, спрямована на раціональне, комплексне використання й економне споживання всіх видів ресурсів, виходячи з індивідуальних можливостей підприємства та існуючого рівня розвитку техніки і технології, при одночасному зниженні шкідливої дії на навколишнє середовище. Ресурсозбереження стає визначальним чинником збільшення ефективності виробництва й економічного зростання. Цьому сприяє становлення ринкових відносин, формування ефективних організаційних структур виробництва, у тому числі у сфері ресурсозбереження.

Розвиток економіки країни, перш за все, ґрунтується на ефективному використанні її економічного потенціалу, важливою складовою якого є трудові ресурси. В комплексі складних соціально-економічних проблем, пов'язаних з ринковими перетвореннями, важлива роль належить збереженню та розвитку трудових ресурсів. В останні ж роки в Україні спостерігаються досить негативні тенденції в процесах відтворення трудових ресурсів, їх розподілі та використанні. Тому створення умов для розширеного їх відтворення повинно передбачатись довгостроковою стратегією суспільного розвитку.

Як свідчить світовий досвід, особливе значення для промисловості має саме якісний рівень розвитку трудових ресурсів та вдосконалення механізму регулювання галузевого ринку праці, як фактор забезпечення підвищення ефективності промислового виробництва, тому що особливість промисловості полягає в тому, що вона потребує висококваліфікованої робочої сили.

Характерною рисою сучасного ринку праці в промисловості залишається приховане безробіття, яке, однак, зі зростом кількості приватизованих підприємств, перетворюється на відкрите.

Однією з найбільш характерних змін, що значною мірою впливає на стан використання трудових ресурсів в промисловості, є перехід до неформальної (нерегламентованої) зайнятості, до якої відноситься діяльність, яка здійснюється без трудової угоди, не відображується в існуючих формах статзвітності і, в той же час, дає громадянам значний прибуток, що не обкладається податком.

Одним з найбільш важливих завдань розвитку промисловості є забезпечення виробництва насамперед за рахунок підвищення його ефективності і більш повного використання внутрішньогосподарських резервів. Основні фонди промисловості займають важливе місце в національному багатстві. Питома вага промисловості в основних виробничих фондах народного господарства складає більше 48%.

Для цього необхідно раціональніше використовувати основні фонди і виробничі потужності. Збільшення обсягів виробництва промислової продукції досягається за рахунок: 1) запровадження в дію основних фондів і виробничих

потужностей; 2) поліпшення використання діючих основних фондів і виробничих потужностей.

Приріст основних фондів і виробничих потужностей промисловості, її галузей і підприємств досягається завдяки новому будівництву, а також реконструкції і розширенню діючих підприємств. Вирішальну частину приросту продукції в цілому по промисловості одержують із діючих основних фондів і виробничих потужностей, що в кілька разів перевищують щорічно введені нові фонди і потужності.

Одним з найважливіших завдань підвищення ефективності використання капітальних вкладень і основних фондів є своєчасне впровадження в експлуатацію нових основних фондів і виробничих потужностей, швидке їхнє освоєння. Поліпшення використання діючих основних фондів і виробничих потужностей промислових підприємств, у тому числі знову впроваджених в експлуатацію, може бути досягнуте завдяки: 1) підвищенню інтенсивності використання виробничих потужностей і основних фондів; 2) підвищенню екстенсивності їх навантаження. Більш інтенсивне використання виробничих потужностей і основних фондів досягається насамперед за рахунок технічного вдосконалювання останніх.

Інтенсивність використання виробничих потужностей і основних фондів підвищується також шляхом вдосконалювання технологічних процесів; організації безперервно-потокового виробництва на базі оптимальної концентрації виробництва однорідної продукції; вибору сировини, його підготування до виробництва відповідно до вимог заданої технології і якості продукції, що випускається; забезпечення рівномірної, ритмічної роботи підприємств, цехів і виробничих дільниць тощо.

Поліпшення екстенсивного використання основних фондів припускає, з одного боку, збільшення часу роботи діючого устаткування за календарний період і з іншого боку, збільшення кількості і питомої ваги діючого устаткування у структурі всього устаткування, наявного на підприємстві й у його виробничій ланці.

Резерви збільшення часу роботи обладнання у всіх галузях промисловості достатньо великі. Збільшення часу роботи устаткування досягається за рахунок:

- 1) постійної підтримки пропорційності між виробничими потужностями окремих груп устаткування на кожній виробничій ділянці, між цехами підприємства в цілому, між окремими виробництвами усередині кожної галузі промисловості, між темпами і пропорціями розвитку галузей промисловості і всього народного господарства;
- 2) поліпшення догляду за основними фондами, дотримання передбаченої технології виробництва, удосконалювання організації виробництва і праці, що сприяє правильній експлуатації устаткування, недопущенню простоїв і аварій, здійсненню своєчасного і якісного ремонту, що скорочує простої устаткування в ремонті й збільшує міжремонтний період;
- 3) проведення заходів, що підвищують питому вагу основних виробничих операцій у затратах робочого часу, скорочення сезонності в роботі підприємств ряду галузей промисловості, підвищення змінності роботи підприємств.

Інвестиційне забезпечення є найбільш важливою передумовою ефективного функціонування підприємств, оскільки сприяє формуванню виробничого потенціалу на новій науково-технічній основі та конкурентоспроможності на зовнішніх ринках. Інвестиційне забезпечення досягається за допомогою збільшення та найбільш оптимального використання обсягів реалізованих інвестиційних ресурсів в інвестиційно привабливих підприємствах пріоритетних сфер економіки.

Існує послідовність залучення інвестицій, яка має здійснюватись за наступними етапами:

1. дослідження інвестиційного потенціалу країни;
2. вибір пріоритетних галузей та технологій;
3. розробка способів залучення інвестицій;
4. реалізація розробленої політики та контроль за її виконанням.

В Україні існує ряд найперспективніших галузей економіки, зокрема, гірничодобувна галузь, сільське господарство, хімічна промисловість та металургія, які є найперспективнішими для залучення капіталовкладень.

Для визначення галузевих пріоритетів у сфері залучення інвестицій необхідно провести ранжування галузей виходячи з рівня їх конкурентоспроможності, потреби в інвестиціях, а також потенціалу щодо забезпечення збільшення ВВП з допомогою інвестицій.

Пріоритетними напрямками для залучення й підтримки стратегічних інвесторів можуть бути ті, де Україна має традиційні виробництва, володіє необхідним ресурсним потенціалом і формує значну потребу ринку у відповідній продукції: тракторо-, комбайно-, авіа- та ракетобудування, нафто-, газовидобування, замкнений цикл виробництва для АЕС, розвиток енергогенеруючих потужностей, переробка сільськогосподарської продукції, транспортна інфраструктура, виробництво легкових та вантажних автомобілів, запровадження ресурсо- та енергозберігаючих технологій. Інвестиції повинні спрямовуватись в ті сектори, які мають позитивні перспективи у плані збуту своєї продукції, але ринкова частка яких невелика через переваги імпорту.

Інвестиційний потенціал України характеризується високою неоднорідністю, тому інвестиційну політику необхідно проводити виходячи з можливостей потреб розвитку кожного регіону.

Тема. Сировинні і паливно-енергетичні ресурси галузей промисловості

ПЛАН

- 1. Поняття і класифікація сировинних ресурсів***
- 2. Економічна оцінка запасів родовищ корисних копалин***
- 3. Економіка виробництва штучних матеріалів***
- 4. Раціональне використання матеріальних ресурсів.***

Будь-який виробничий процес полягає у перетворенні предмету праці на продукт праці з потрібними споживачеві властивостями. Матеріально-речовинну субстанцію предмету праці залежно від стадії виробництва називають сировиною, основними матеріалами або, в загальному випадку, матеріально-сировинними ресурсами. Забезпечення промисловості матеріально-сировинними ресурсами необхідного асортименту і якості є неодмінною умовою виробництва промислової продукції і одним з визначальних напрямів роботи з підвищення його ефективності. Економічні результати діяльності промислових підприємств у визначній мірі залежать від рівня матеріальних витрат на виробництво готової продукції, адже цей рівень складає близько 70% в загальній величині витрат. Підраховано, що зменшення матеріальних витрат всього на 1% знижує собівартість продукції на 0,7% і збільшує національний дохід, створюваний в промисловості, на 1,6%.

Поняття "матеріально-сировинні ресурси" включає в себе сировину, матеріали і напівфабрикати. Сировина — це предмети праці, на отримання яких витрачається праця в сировинних галузях. Як правило, це продукція добувних і сільськогосподарських галузей, яка надходить на підприємства в натуральному або мінімально переробленому вигляді (руди або їх концентрати, вугілля, як правило, збагачене, нафта, зерно, бавовна і т.п.).

Матеріали, що беруть участь в утворенні продуктів виробництва, є результатами більш істотної переробки сировини в обробних галузях промисловості. Їх використовують при виготовленні найрізноманітнішої продукції (метал, наприклад, йде на виробництво різноманітних машин, верстатів, широко застосовується в будівництві, на транспорті і т.д.).

Вживані у виробничому процесі матеріали поділяють на основні і

допоміжні. Основні матеріали так само, як сировина, безпосередньо входять до складу продукції, складаючи її речовинну основу. Допоміжні матеріали не є структурною складовою продукту виробництва, вони лише сприяють обробці основного матеріалу і формуванню з нього закінченого продукту. До числа допоміжних матеріалів відносять різні речовини, які застосовуються для надання продукту певних властивостей (дубильні, фарбувальні і т.п.) і для догляду за устаткуванням (змащувальні і охолоджуючі рідини, обтиральні матеріали і т.п.), всі види енергоносіїв, які використовуються у виробництві; матеріали для упаковки продукції і т.п.

Поділ матеріалів на основні і допоміжні є досить умовним, оскільки багато їх видів можуть виступати і в тій, і в іншій якості. Наприклад, нафта, що використовується як сировина для отримання бензину, гасу, змащувальних масел, є основним матеріалом; коли її спалюють як паливо, нафта є допоміжним матеріалом.

До основних матеріалів відносять також і напівфабрикати. Напівфабрикат – це матеріал, що піддався обробці в одній або декількох стадіях виробництва, але не може бути спожитий як готовий продукт (наприклад, прядиво в текстильному виробництві). Напівфабрикат має двоїсту природу, оскільки для підприємства, де він виготовлявся, напівфабрикат є готовим продуктом, а для підприємства, де він буде використаний, – сировиною.

В деяких галузях промисловості, наприклад, металургійній, целюлозно-паперовій і т.п., важливим є розподіл використовуваної сировини на первинну і вторинну, а також її класифікація за якісними ознаками.

За походженням всі види сировини і матеріалів поділяють на дві великі групи:

- *промислова сировина*, що видобувається і оброблюється на промислових підприємствах;
- *сільськогосподарська сировина*, одержана в сільськогосподарських галузях.

Промислова сировина, у свою чергу, може мати мінеральне або штучне походження.

За виробничо-господарським призначенням і застосуванням мінеральну сировину поділяють на паливно-енергетичну — вугілля, нафта, горючі сланці, газ і т.п.; металургійну — руди чорних і кольорових металів, глинозем; хімічну — сірка, калієві і інші солі, фосфорити і апатити і т.п.; будівельну — пісок, глина, камінь і т.п.

Штучні матеріали одержують як продукти хімічної і пов'язаних з нею галузей промисловості. У виробничих процесах вони виступають заміниками природних аналогів — синтетичне волокно і каучук, пластичні маси, замітники шкіри і т.п.

Сільськогосподарська сировина є продуктами рослинного (зерно, соняшник, бавовник і т.п.) і тваринного (молоко, м'ясо, вовна, шкіра і т.п.) походження.

Для економічної характеристики сировини важливе значення має можливість її природного відновлення. За цією ознакою розрізняють *відновлювану* сировину - сюди можна віднести всі види сировини сільськогосподарського походження і *невідновлювану* — це, головним чином, мінеральна сировина.

Найважливішими видами сировини для сучасної промисловості, зокрема виробництва сталі, є вода і повітря. Вода є джерелом отримання хлоридів натрію, калію, магнію, а також таких важливих виробничих ресурсів, як кисень і водень. Вона широко застосовується і як допоміжний матеріал в багатьох галузях виробництва (наприклад, виплавлення і прокат сталі, виробництво капронового волокна, паперу і т.п.). Атмосферне повітря використовують для отримання азоту, аргону, кисню і низки інших хімічних елементів.

Мінеральну сировину одержують шляхом розробки родовищ корисних копалин. При віднесенні природних утворень до корисних необхідно мати на увазі, що головним критерієм слугує економічна доцільність переробки їх в мінеральну сировину.

Науково-технічний прогрес в даний час надає технологічні можливості для видобутку будь-якого хімічного елемента. Питання полягає лише у вартості кінцевого продукту. Тому мінеральну сировину видобувають з природних

утворень, які містять потрібний компонент в кількості, яка економічно обгрунтовує доцільність його переробки.

Місця природного залягання корисних копалин називають їх родовищами, а кількість можливого видобутку – запасами.

Всі родовища можна охарактеризувати з геологічного, технічного і економічного аспектів. Геологічна оцінка родовища показує кількість і якість корисної копалини, умови залягання та інші геологічні відомості про неї.

Запаси (кількість) корисної копалини, що містяться в родовищі, залежно від техніко-економічних можливостей їхнього використання промисловістю поділяють на балансові і позабалансові. До перших відносять такі запаси, які за своїми розмірами, якістю і умовами залягання задовольняють вимоги промисловості і гірничотехнічні умови видобутку при досягнутому рівні техніки.

До позабалансових запасів відносять ті, розробка яких за сукупністю розглянутих вище критеріїв в теперішній час є недоцільною. Позабалансові запаси в результаті удосконалення техніки і технології розробки, а також при більшому їх використанні в промисловості можуть переходити до категорії балансових.

За ступенем вивчення (розвідки) родовища його запаси поділяють на чотири категорії: А, В, С і С2.

Запаси категорії А складають ті родовища, які геологічно вже підготовлені до розробки, а якість корисної копалини, а також технологія її переробки вивчені і перевірені в промислових умовах.

До категорії В відносять запаси геологічно обгрунтовані, але якість корисної копалини ще не підтверджено видобутком.

Запаси категорій А і В дозволяють зробити висновок про забезпеченість промислових підприємств відповідною сировиною.

До запасів категорії С відносять такі, що визначені на підставі поодиноких бурових свердловин або гірських вилучень, а якість корисної копалини визначено за окремими пробами.

Категорію С2 складають передбачувані запаси, підраховані на підставі

геологічного і геофізичного вивчення місцевості.

Окрім розглянутих виділяють прогнозні запаси (категорія Д), які встановлюють на основі загальних геологічних передбачень.

Сумарні запаси корисних копалин за категоріями А, В і С називають промисловими. В практичній роботі з видобутку корисних копалин необхідно прагнути до дотримання певної пропорційності між геологічними і промисловими запасами різних категорій.

Технічна оцінка родовищ корисних копалин полягає у визначенні технологічної можливості розробки виявлених запасів, можливих масштабів видобутку з урахуванням доцільного терміну їх експлуатації. При цьому розглядаються можливі способи розробки (відкритий або підземний), методи видобутку, схеми технологічного процесу видобутку і технічні показники переробки корисної копалини.

Економічна оцінка родовища корисної копалини визначає економічну доцільність його освоєння як джерела конкретного виду мінеральної сировини для задоволення потреб в ньому промисловості. На основі такої оцінки встановлюють кондиції мінеральної сировини, підраховують балансові запаси родовища, визначають послідовність залучення в розробку окремих його частин, напрями подальших геологорозвідувальних робіт і т.п. Результати економічної оцінки використовують для нормування втрат корисної копалини при розробці і визначення величини економічних санкцій за їх перевищення.

Основним критерієм при виконанні економічної експертизи є різниця між цінністю кінцевої продукції, отриманої з мінеральної сировини даного родовища, і витратами на її отримання. Цінність продукції визначають за підсумковими витратами на приріст виробництва даної продукції. Кількісно рівень підсумкових витрат встановлюють за величиною економічних показників найменш ефективно працюючих підприємств, що виробляють дану продукцію. Тобто підсумкові витрати є тим максимально допустимим рівнем витрат, за яким відповідні геологічні і гірничотехнічні умови родовища забезпечують позитивний ефект його експлуатації.

Визначаючи доцільність розробки родовищ корисних копалин і обираючи

способи їх експлуатації, найсерйознішу увагу приділяють розмірам необхідних капітальних вкладень. При визначенні їхньої оптимальної величини враховують витрати не лише найближчі, але і віддалені шляхом приведення різночасних витрат до розрахункового періоду. Основне значення приведення полягає в тому, що найдорожчими і ефективними є поточні, теперішні інвестиції. Віддалені в часі капітальні витрати менш відчутні, з позицій сьогодення вони помітно дешевші, оскільки за час відстрочення встигнуть дати певну вигоду. Метод приведення різночасних витрат особливо ефективний для розробки родовищ, які освоюються і вводяться в експлуатацію не відразу, а частинами, поступово опускаючись на глибину. Він сприяє підвищенню віддачі від капітальних вкладень, прискорює їх обертання в економіці.

Для економічної оцінки родовищ разом з розглянутими використовують і інші оцінні показники, наприклад, такі, як:

- продуктивність праці працівників в добувних галузях і в народному господарстві;
- порівняльна собівартість видобутку різними способами з урахуванням вмісту корисних копалин і витрат на рекультивацію земельних ділянок;
- вартість сільськогосподарської продукції, яка могла б вирощуватися на площі гірничого видобутку;
- транспортні витрати з доставки сировини споживачеві;
- ступінь використання основних агрегатів при збагаченні і вилученні корисних компонентів;
- річна сума прибутку в діючих гуртових цінах та інші показники.

Використання комплексу оцінних показників підвищує обґрунтованість економічної оцінки родовищ корисних копалин, забезпечує оптимальність рішень з їхньої експлуатації, сприяє задоволенню суспільних потреб в природних ресурсах та раціоналізації природокористування.

Необхідність розширення сировинної бази, зумовлена кількісною і територіальною обмеженістю мінеральних і сільськогосподарських ресурсів, сприяла створенню і інтенсивному розвитку виробництва штучних і синтетичних матеріалів. При цьому виявилось можливим отримання нових

матеріалів з наперед заданими властивостями, нерідко такими, яких немає у природних матеріалів. Найцінніші з них: мала питома вага, термостійкість, захищеність від корозії, велика міцність, еластичність і т.п. До того ж, отримання штучних і синтетичних матеріалів звичайно обходиться помітно дешевше, ніж натуральних матеріалів з такими ж властивостями.

Ефективними для використання в промисловості вважають такі види штучних і синтетичних матеріалів, які сприяють:

- високим темпам і великим масштабам виробництва в галузях, для яких вони служать вихідними матеріалами;
- вдосконаленню технічної бази і інтенсифікації технологічних процесів в галузях обробної промисловості;
- поліпшенню якості і розширенню асортименту продукції в галузях, де ці матеріали споживатимуться;
- зниженню собівартості продукції, яка виготовляється з цих матеріалів;
- скороченню суспільних витрат виробництва кінцевої промислової продукції.

Економічну оцінку виробництва і застосування штучних і синтетичних матеріалів здійснюють за допомогою системи показників, що враховують ефект як у сфері виробництва, так і у сфері споживання цих матеріалів, а також чинник часу, що дозволяє передбачити можливість досягнення необхідних масштабів промислової продукції в найкоротший термін.

Серед штучних і синтетичних матеріалів, широко вживаних в промисловості, найвідомішими і ефективними є: пластичні маси, штучні і синтетичні волокна і нитки, синтетичний каучук, синтетичні миючі засоби і замітники харчової сировини.

Промисловість з виробництва штучних і синтетичних матеріалів дозволяє розширити сировинну базу народного господарства. Проте досягнутий рівень виробництва синтетичних смол і пластичних мас поки що не забезпечує потреби промисловості в штучних конструкційних матеріалах.

Величезний резерв підвищення ефективності промислового виробництва, зростання обсягу вироблюваної продукції, поліпшення її якості і зниження

собівартості полягає в раціональному використанні всіх видів матеріальних ресурсів: сировини, матеріалів, палива та електроенергії.

Як свідчить світовий досвід, ресурсозбереження є одним з найнадійніших шляхів розвитку економіки будь-якого суспільства.

З різних причин питанням ресурсозбереження наша промисловість уваги приділяє недостатньо. Незважаючи на безліч законодавчо-господарських актів, ситуацію з економним витрачанням ресурсів задовільною вважати не можна. У вирішальній мірі економія матеріальних ресурсів може бути досягнута за рахунок впровадження прогресивних науково-технічних досягнень, маловідходних і безвідходних технологій, комплексного використання сировини. Вже зараз витрати на заходи з економії матеріальних ресурсів у виробництві в середньому в два-три рази менші за витрати на адекватне збільшення видобутку палива, сировини та інших видів матеріальних ресурсів. І ефективність таких витрат з часом зростає. В умовах розвинутого ринку зниження матеріаломісткості продукції при сталих об'ємах її виробництва і реалізації за стабільними цінами є основним джерелом збільшення прибутку.

Заходи з ресурсозбереження прийнято поділяти на виробничо-технічні та організаційно-економічні. Перші, у свою чергу, поділяють на конструктивні і технологічні.

Конструктивні заходи спрямовані на зміну конструкції продукції з метою зменшення її матеріаломісткості при збереженні або навіть поліпшенні всіх експлуатаційних параметрів. Основними з цих заходів можуть бути підвищення запасу міцності окремих деталей і вузлів, використання при виготовленні продукції прогресивних матеріалів, у тому числі синтетичних, багатокомпонентних, підвищення надійності і довговічності.

Одним з найістотніших резервів ресурсозбереження на даний час є удосконалення технологічних процесів. Істотні зміни тут відбуваються за багатьма напрямками. Зокрема широко використовують поліпшення підготовки сировини і матеріалів, інтенсифікацію технологічних процесів, у тому числі за рахунок усунення проміжних стадій, застосування заготівок, максимально наближених за конфігурацією і розмірами до виготовлених деталей,

використання хімічних, електроерозійних, лазерних методів обробки нових машин і агрегатів, робототехнічних пристроїв і т.п.

Важлива роль в економії ресурсів належить організаційно-економічним чинникам: поліпшенню нормування матеріальних ресурсів; вдосконаленню організації виробництва і поглибленню спеціалізації; утилізації виробничих і побутових відходів; посиленню матеріальної зацікавленості працівників в економному витрачанні ресурсів, а також контролю за витрачанням ресурсів.

Серед показників, що характеризують ефективність використання ресурсів, одним з основних є коефіцієнт корисного використання матеріалів. Його визначають як відношення корисної витрати матеріалів до фактичної витрати. Порівняння такого коефіцієнта з його нормативним значенням говорить про раціональність витрачання ресурсу.

Одним з найважливіших напрямів економії матеріальних ресурсів є поліпшення нормування їх витрат, використання прогресивних норм. Норма як гранично допустима величина витрат матеріальних ресурсів на одиницю продукції стимулює їх раціональне використання. У свою чергу, зниження самих норм можливо лише при використанні більш прогресивних технологічних процесів і технічних засобів (власне, в більш низьких нормах витрат ресурсів і полягає прогресивність всіх пропозицій). Саме в широкому застосуванні на існуючих підприємствах застарілих і, отже, занадто високих норм витрат ресурсів полягає одна з причин марнотратства економіки.

Особливо наочним і відчутним є нераціональне витрачання природних ресурсів, багато з яких не відновлюються.

В даний час значними є втрати найважливіших видів мінеральної сировини при видобутку її з надр. Вони зумовлені недосконалістю вживаних систем розробки копалин, що допускають залишок значної частини запасів в родовищі. До того ж, із загального об'єму переробленої гірської маси 65-70% йде у відвали, терикони, шлакосховища.

Економічна ефективність комплексного використання сировини виявляється не лише в збільшенні обсягів виробництва і зменшенні питомих витрат, але і зниженні капітальних вкладень, підвищенні рентабельності

виробництва, поліпшенні всіх техніко-економічних показників роботи підприємств і галузей.

Одним з важливих напрямів підвищення ефективності використання матеріальних ресурсів є використання вторинних сировинних і паливно-енергетичних ресурсів.

Розвиток промисловості в цілому і особливо таких її галузей, як легка і харчова, значною мірою залежить від стану сільськогосподарської сировинної бази. Понад 50% всієї продукції сільського господарства прямує на промислову переробку і використовується як сировина в багатьох галузях промисловості. Розвинуте сільське господарство є неодмінною умовою ефективної економіки, основою зростання добробуту населення. Рівень розвитку сільського господарства, у свою чергу, залежить від стану матеріально-технічної бази, включаючи системи обслуговування її промисловістю, яка виробляє знаряддя для сільського господарства і переробляє його продукцію. Поки що технічна озброєність праці в сільськогосподарському виробництві помітно відстає від промисловості.

Це пояснюється тим, що протягом минулих років виробництво техніки для потреб сільського господарства різко скоротилося. Сільськогосподарські підприємства і фермери не в змозі купувати техніку, що значно подорожчала. Парк сільськогосподарських машин зменшується і у зв'язку з цим зростає навантаження на діючу техніку.

Потреба населення країни в продуктах харчування на 30-40% задовольняється за рахунок імпорту. Значне надходження на ринок дешевих імпортних продуктів спричиняє скорочення попиту на аналогічну вітчизняну продукцію і зниження її виробництва.

Чинниками, що стимулюють збільшення виробництва продукції сільського господарства, на найближчу перспективу повинні стати:

• хоча б часткове усунення диспаритету в цінах на сільськогосподарську і промислову продукцію, а так само на тарифи за послуги природних монополій;

• розширення використання сільськогосподарської техніки на умовах

лізингу, оскільки майже 70% сільськогосподарських машин виробили свій амортизаційний ресурс;

Ї субсидування за рахунок засобів державного бюджету частини процентної ставки за кредитами, отриманими підприємствами агропромислового комплексу. Всі розвинуті країни надають державну підтримку своєму сільському господарству.

Ї регулювання ринку сільськогосподарської продукції за допомогою товарних і закупівельних інтервенцій, здійснюваних з урядового продовольчого резерву.

Здійснення цих заходів дозволить хоча б зміцнити тенденцію зростання сільськогосподарського виробництва і розширення його сировинної бази. Проте збільшити або навіть зберегти темпи зростання украї складно через виснаження і значне скорочення сільськогосподарських угідь, зношеність парку сільськогосподарських машин і устаткування, важкий фінансовий стан і низьку інвестиційну активності сільськогосподарських товаровиробників.

Проте, перед аграрним виробництвом, як і раніше, стоїть завдання пропорційного розвитку всіх галузей з метою значного розширення сировинної бази як для власних потреб, так і для галузей промисловості. В його вирішенні повинні взяти енергійну участь сільські господарства всіх форм власності і напрямів. При цьому необхідно зберігати доцільну спеціалізацію господарств і концентрацію виробництва.

Зусилля сільського господарства, переробної промисловості, системи заготівлі, зберігання, транспортування і торгівлі, сполучені воедино створюють сприятливі передумови для зниження втрат сільськогосподарської сировини і збільшення об'ємів виробництва навіть при наявних ресурсах.

Тема. Суспільні форми організації виробництва

ПЛАН

1. Концентрація виробництва та її вплив на економіку підприємств
2. Спеціалізація і кооперування у галузях промисловості.
3. Комбінування у промисловості.

На різногалузевих підприємствах під впливом науково-технічного прогресу відбуваються складні й суперечливі процеси дальшого усупільнення й суспільного поділу праці. Ці процеси виявляються в еволюційному розвитку низки суспільних форм організації виробництва. Серед них провідна роль належить концентрації виробництва, на засаді якої створюються й розвиваються інші форми його організації — деконцентрація., спеціалізація, конверсія, кооперування, комбінування і диверсифікація, кожна з яких має свої об'єктні види та показники рівня розвитку.

Концентрація виробництва означає його усупільнення через збільшення розмірів підприємств, зосередження процесів виробництва, робочої сили, засобів виробництва й випуску продукції на все більш великих підприємствах.

У господарській практиці виокремлюють три основні види концентрації:

Ї агрегатну — збільшення одиничної потужності або продуктивності технологічних установок, агрегатів, устаткування;

Ї технологічну — укрупнення виробничих одиниць (цехів, відділів, виробництв) підприємства;

Ї заводську (фабричну) — процес збільшення розміру самостійних підприємств (заводів, фабрик, комбінатів, виробничих та інших об'єднань), що здійснюється на засаді агрегатної та технологічної концентрації виробництва.

Заведено розрізняти абсолютний і відносний рівні концентрації виробництва. Перший характеризується середнім розміром підприємств тієї чи тієї галузі народного господарства, другий — часткою великих підприємств за певним показником.

Для визначення відносного рівня концентрації виробництва всі підприємства групують за їхніми розмірами. Групувальною ознакою може бути чисельність персоналу, вартість основних фондів, обсяг продукції. Однак

чисельність персоналу (особливо за умови висококомеханізованого й автоматизованого виробництва) не спроможна дати вірогідну характеристику рівня концентрації, а вартість основних фондів лише опосередковано характеризує розмір підприємства. Інакше кажучи, тільки обсяг чистої продукції найбільш точно й повно відображає рівень концентрації виробництва.

У монопродуктових галузях розмір підприємств доцільно визначати за обсягом продукції в натуральному виразі, а в галузях з однорідним устаткуванням, але широким асортиментом продукції, — за кількістю встановленого устаткування (наприклад, у тек-стильній промисловості — за кількістю ткацьких верстатів або веретен). У сезонних галузях (наприклад, цукровій промисловості) розмір підприємств обчислюють за показником середньодобової переробки сировини.

Підвищення рівня концентрації виробництва має забезпечувати зростання його внутрішньої ефективності. Зі збільшенням розмірів підприємств поліпшуються, як правило, усі техніко-економічні їхні показники: зменшуються питомі капітальні вкладення, зростають фондівіддача й продуктивність праці, ліпше використовуються матеріальні ресурси, знижується собівартість продукції, зростає рентабельність.

Це зумовлюється тим, що вартість сконцентрованих засобів виробництва зростає повільніше, ніж економічний ефект від їхнього спільного використання.

Проте рівень концентрації має верхню економічну межу, перевищення якої унеможлиблює даліше зростання ефективності виробництва.

Створення і функціонування надміру великих підприємств є часто недоцільним не лише з економічних, а й з екологічних та соціальних міркувань; воно призводить до посилення монополізму і через це заважає розвитку конкуренції продуцентів на світово-му й національному ринках. Тому в період переходу до ринкових відносин між виробниками і споживачами більш важливим стає зворотний процес — деконцентрація виробництва. Такий процес повинен здійснюватись завдяки утворенню широкої мережі малих та середніх підприємств і поділу існуючих великих підприємств. Світовий досвід свідчить про те, що малі підприємства (фірми) є технічно (технологічно) передовими,

спеціалізованими, мобільними та економічно ефективними виробництвами, які домінують передовсім у науково-виробничій сфері діяльності. Наприклад, у США в науково-дослідно-конструкторській сфері близько 90% усіх компаній — це малі фірми, так звані венчурні (ризикові) організації, які на одиницю витрат створюють новин і реалізують нововведень у кілька разів більше, ніж великі концерни; понад 80% несільськогосподарських підприємств належать до дрібних і середніх (з чисельністю робітників менше 500 осіб, а на більшості з них — навіть менше 50 осіб), їхня частка в загальній кількості робочих місць становить понад 45%.

Спеціалізація виробництва - добре розвинута в усіх галузях економіки, суспільна форма організації виробництва, що відображає процес зосередження діяльності підприємства на виготовленні певної продукції або виконанні окремих видів робіт. Заведено виокремлювати кілька її об'єктних видів.

До предметно спеціалізованих відносять підприємства, що випускають кінцеву, готову до споживання продукцію (тракторний завод, взуттєва чи кондитерська фабрика тощо);

подетально спеціалізовані — підприємства з виготовлення окремих деталей та агрегатів і вузлів для комплектування готової продукції (двигуни, електроустаткування, будівельні конструкції);

технологічно (стадійна) спеціалізовані — самостійні виробництва з виконання окремих стадій технологічного процесу (ливарні, ковальсько-штампувальні, складальні заводи в машинобудуванні, прядильні та чаєрозжувальні фабрики у легкій і харчовій промисловості тощо);

функціонально спеціалізовані — ремонтні заводи, підприємства із виготовлення стандартної тари, машиносервісні організації.

Спеціалізація підприємств є важливою передумовою неухильного підвищення ефективності їхньої господарської діяльності. Поглиблення й розвиток усіх видів спеціалізації підприємств звичайно супроводжуються більш широким застосуванням прогресивної технології і високопродуктивного спеціалізованого устаткування, запровадженням комплексної механізації й автоматизації взаємозв'язаних виробничих ланок.

Усе це сприяє ліпшому використанню всіх елементів процесу виробництва.

Кооперування є формою виробничих зв'язків між підприємствами, що спільно виготовляють певний вид кінцевої продукції. Воно органічно зв'язане з розвитком спеціалізації виробництва, характеризується відносною сталістю та стійкістю зв'язків між продуцентами, необхідністю дотримання підприємствами-суміжниками відповідних техніко-технологічних вимог головних підприємств з випуску готових до споживання виробів.

У практиці господарювання існує ще один специфічний різновид виробничих зв'язків, побудований на використанні тимчасово вільних (недовантажених) виробничих потужностей підприємств; він, однак, не зумовлюється спеціалізацією виробництва і тому часто має випадковий характер. Економічне значення цього виду виробничого кооперування полягає в тім, що воно служить важливим чинником поліпшення використання потужностей і персоналу на одних підприємствах і ліквідації вузьких місць на інших.

Комбінування виробництва як специфічна суспільна форма організації виробництва — це процес органічного поєднання в одному підприємстві (комбінаті) багатьох виробництв, що належать до різних галузей промисловості чи народного господарства в цілому.

Комбінати відрізняються кількома характерними ознаками: виробничо-технологічною, економічною й територіальною єдністю; єдністю сировинної, паливно-енергетичної і транспортної бази, а також системи управління. Найважливішими є виробничо-техно-логічна та економічна єдність, що означає пропорційність потужностей і обсягу випуску відповідних видів продукції, узгодженість виробництва в часі. Виробництва в складі комбінатів є технологічно та організаційно взаємозв'язаними настільки тісно, що кожне з них не може функціонувати самостійно, хоч і має чітку виробничу спеціалізацію.

На підприємствах металургійної, хімічної, нафтохімічної і деревообробної промисловості комбінування стало основною формою суспільної організації виробництва.

Проте в Україні комбінування ще недостатньо розвивається на базі, наприклад, комплексного використання окремих видів сировини та утилізації відходів виробництва.

Диверсифікація виробництва. Диверсифікація будь-якого виробництва є однією з поширених форм його організації за умов розвинутої ринкової економіки і гострої конкуренції продуцентів на ринку. Сутність диверсифікації полягає в одночасному розвитку багатьох технологічно не зв'язаних між собою видів виробництва, у значному розширенні номенклатури та асортименту виробів, що їх виготовляє підприємство. Вочевидь диверсифікацію можна вважати своєрідним видом стратегії маркетингу того чи того підприємства, стратегії, спрямованої на розширення сфер діяльності на ринку нових продуктів, виготовлення яких не зв'язане з основним виробництвом.

Така господарська діяльність підприємства дає йому можливість ліпше маневрувати своїми матеріальними й людськими ресурсами, істотно зменшувати економічний ризик, зв'язаний з виробництвом і реалізацією на ринку нових видів власної продукції, підтримувати на належному рівні свою фінансову стабільність.

Тема. Науково-технічний прогрес як вирішальний фактор розвитку підприємства

ПЛАН

1. *Сутність науково-технічного прогресу.*
2. *Форми науково-технічного прогресу.*
3. *Загальні та пріоритетні напрями НТП.*
4. *Загальна характеристика інноваційних процесів.*

Науково-технічний прогрес (НТП) означає безперервний взаємозумовлений процес розвитку науки і техніки; у ширшому суттєво-змістовому значенні — це постійний процес створення нових і вдосконалення застосовуваних технологій, засобів виробництва і кінцевої продукції з використанням досягнень науки.

НТП можна тлумачити також як процес нагромадження та практичної реалізації нових наукових і технічних знань, цілісну циклічну систему «наука — техніка — виробництво», що охоплює кілька стадій: фундаментальні теоретичні дослідження; прикладні науково-дослідні роботи; дослідно-конструкторські розробки; освоєння технічних нововведень; нарощування виробництва нової техніки до потрібного обсягу, її застосування (експлуатація) протягом певного часу; техніко-економічне, екологічне й соціальне старіння виробів, їхня постійна заміна новими, ефективнішими зразками.

НТП властиві еволюційні (зв'язані з накопиченням кількісних змін) та революційні (зумовлені стрибкоподібними якісними змінами) форми вдосконалення технологічних методів і засобів виробництва, кінцевої продукції. До *еволюційних форм НТП* відносять поліпшення окремих техніко-експлуатаційних параметрів виробів чи технології їхнього виготовлення, модернізацію або створення нових моделей машин, обладнання, приладів і матеріалів у межах того самого покоління техніки, а до *революційних* — зміну поколінь техніки й кінцевої продукції, виникнення принципово нових науково-технічних ідей, загально-технічні (науково-технічні) революції, у процесі яких здійснюється масовий перехід до нових поколінь техніки в провідних галузях виробництва.

Науково-технічна революція (НТР) відбиває докорінну якісну трансформацію суспільного розвитку на засаді новітніх наукових відкриттів (винаходів), що

справляють революціонізуючий вплив на зміну знарядь і предметів праці, технології, організації та управління виробництвом, характер трудової діяльності людей. Зміст сучасної НТР найбільш повно розкривається через її особливості, зокрема:

- перетворення науки на безпосередню продуктивну силу ;
- новий етап суспільного поділу праці, зв'язаний з перетворенням науки на провідну царину економічної і соціальної діяльності, що набирає масового характеру ;
- прискорення темпів розвитку сучасної науки і техніки;
- інтеграція багатьох галузей науки, самої науки з виробництвом;
- якісне перетворення всіх елементів процесу виробництва — засобів праці, предметів праці, самої праці (трансформація її характеру та змісту, збільшення в ній частки творчості).

Загальні та пріоритетні напрями НТП. Науково-технічний прогрес, що завжди здійснюється у взаємозв'язаних еволюційних і революційних його формах, є домінантою (визначальним чинником) розвитку продуктивних сил, невинного підвищення ефективності виробництва. Він безпосередньо впливає передовсім на формування й підтримування високого рівня техніко-технологічної бази виробництва, забезпечуючи неухильне зростання продуктивності суспільної праці. Спираючись на суть, зміст та закономірності сучасного розвитку науки і техніки, можна виокремити характерні для більшості галузей народного господарства загальні напрямки НТП, а для кожного з них — пріоритети принаймні на найближчу перспективу.

За умов сучасних революційних перетворень у технічному базисі виробництва ступінь його технічної досконалості та рівень економічного потенціалу в цілому визначаються прогресивністю використовуваних технологій — способів одержання й перетворювання матеріалів, енергії, інформації, виготовлення продукції. Технологія стає завершальною ланкою і формою матеріалізації фундаментальних досліджень, засобом безпосереднього впливу науки на сферу виробництва. Якщо раніше її вважали забезпечуючою

підсистемою виробництва, то зараз вона набула самостійного значення, перетворившись на авангардний напрям НТП.

Сучасним технологіям властиві певні тенденції розвитку й застосування. Головними з них є: по-перше, перехід до малостадійних процесів через поєднання в одному технологічному агрегаті кількох операцій, що раніше виконувались окремо; по-друге, забезпечення в нових технологічних системах мало- або безвідходності виробництва; по-третє, підвищення рівня комплексності механізації процесів на засаді застосування систем машин і технологічних ліній; по-четверте, використання в нових технологічних процесах засобів мікроелектроніки, що дає змогу одночасно з підвищенням ступеня автоматизації процесів досягати більш динамічної гнучкості виробництва.

Технологічні методи все більше й усе частіше визначають конкретну форму і функції засобів та предметів праці, а отже, ініціюють появу інших напрямків НТП, витискують з виробництва технічно та економічно застарілі знаряддя праці, породжують нові машини та устаткування, засоби автоматизації. Зараз принципово нові види техніки розробляються й виготовляються під нові технології, а не навпаки, як це було раніше, коли панував примат засобів праці.

НТП у галузі знарядь праці довів, що технічний рівень та якість сучасних машин (устаткування) безпосередньо залежать від прогресивності характеристик застосовуваних для їхнього виробництва конструкційних та інших допоміжних матеріалів. Звідси впливає величезна роль створення й широкого використання нових матеріалів, що характеризує один з важливих напрямків НТП.

У галузі предметів праці варто виділити такі тенденції НТП: 1) істотне поліпшення якісних характеристик матеріалів мінерального походження, стабілізація і навіть зменшення питомих обсягів їхнього споживання; 2) інтенсивний перехід до застосування у все більшій кількості легких, міцних й корозійностійких кольорових металів (сплавів), що став можливим унаслідок появи принципово нових технологій, які значно зменшили вартість їхнього

виробництва; 3) істотне розширення номенклатури і форсоване нарощування обсягів продукування штучних матеріалів із наперед заданими та унікальними властивостями.

Перша тенденція виявляється в значному збільшенні випуску низьколегованої сталі, листового і термообробленого прокату, поширенні порошкової металургії, беззливкового прокату кольорових металів, що забезпечують підвищення надійності й зниження металомісткості різних технічних конструкцій; друга тенденція — у всезростаючому використанні як конструкційних матеріалів алюмінію, титану, магнію та їхніх сплавів, що уможлиблює кількаразове (2—10 разів) зменшення маси машин (устаткування), транспортних засобів тощо; третя тенденція, найперспективніша за своєю прогресивністю та економічною ефективністю, — у випереджаючому розвитку виробництва полімерних, композиційних (полімерних із наповнювачем) і керамічних матеріалів, що порівняно з традиційними мають більш високу термічну, абразивну та ерозійну стійкість, меншу питому щільність, є інертними до агресивних середовищ, а нерідко мають цілком унікальні властивості, завдяки чому стають незамінними конструкційними матеріалами для багатьох найновіших типів сучасної техніки.

До сучасних виробничих процесів ставляться такі вимоги, як досягнення максимально можливої безперервності, безпеки, гнучкості й продуктивності, що можуть бути реалізовані лише за відповідного рівня їхньої механізації та автоматизації — інтегрованого та завершального напрямку НТП. Механізація й автоматизація виробництва, яка відображає різний ступінь заміни ручної праці машинною, у своєму безперервному розвитку послідовно, паралельно або паралельно-послідовно переходить від нижчої (часткової) до вищої (комплексної) форми.

За умов інтенсифікації виробництва, гострої необхідності багаторазового зростання продуктивності праці та радикального поліпшення її соціологізації, докорінного підвищення якості продукованих виробів автоматизація виробничих процесів стає стратегічним напрямком НТП для підприємств більшості галузей народного господарства. Пріоритетне завдання полягає в

забезпеченні комплексної автоматизації, оскільки впровадження окремих автоматичних машин та агрегатів часто не дає бажаного економічного ефекту, через значний залишок ручної праці. Новий і досить перспективний напрямок комплексної автоматизації зв'язано зі створенням і впровадженням гнучких автоматизованих виробництв. Форсований розвиток таких виробництв, передовсім у машинобудуванні та деяких інших галузях, зумовлено об'єктивною необхідністю постійно забезпечувати високоефективне використання дорогого автоматичного устаткування і достатню мобільність виробництва з частим оновленням номенклатури продукції.

Усю сукупність процесів (явищ), що відбуваються на підприємствах, можна умовно поділити на дві групи — традиційні та інноваційні. У загальному розумінні інноваційні процеси є сукупністю прогресивних, якісно нових змін, що безперервно виникають у часі та просторі.

Результатом інноваційних процесів є *новини*, а результатом запровадження їх у господарську практику є *нововведення*. Інноваційні процеси започатковуються певними галузями науки, а завершуються у сфері виробництва, сприяючи прогресивним змінам останнього. *Технічні новини і нововведення* проявляються у вигляді нових продуктів (виробів), технологій їхнього виготовлення, засобів виробництва. *Організаційні нововведення* охоплюють нові методи й форми організації всіх видів діяльності підприємств та інших ланок суспільного виробництва (організаційні структури управління сферами науки та виробництва, форми організації різних типів виробництва й колективної праці тощо). *Економічні* — методи господарського управління наукою та виробництвом через реалізацію функцій прогнозування і планування, фінансування, ціноутворення, мотивації та оплати праці, оцінки результатів діяльності. *Соціальні* — різні форми активізації людського чинника (професійна підготовка й підвищення кваліфікації персоналу, стимулювання творчої діяльності; поліпшення умов і постійне підтримування високого рівня безпеки праці; охорона здоров'я людини та охорона довкілля. *Юридичні* — нові і змінені закони та різноманітні нормативно-правові документи, що визначають і регулюють усі види діяльності підприємств та організацій.

За масштабністю і силою впливу на ефективність діяльності певних ланок суспільного виробництва всі новини та нововведення можна об'єднати у дві групи — локальні (поодинокі, окремі) та глобальні (великомасштабні). Якщо *локальні новини* (нововведення) ведуть переважно до еволюційних перетворень у сфері діяльності підприємств і через це не справляють якогось істотного впливу на ефективність функціонування та розвитку цих підприємств, то *глобальні*, що здебільшого є революційними (принципово новими), кардинально підвищують організаційно-технічний рівень виробництва, а завдяки цьому забезпечують суттєві позитивні зрушення в економічних і соціальних процесах.

Тема. Малий бізнес у розвитку ринкових структур

ПЛАН

1. *Сутність та функції малого бізнесу.*
2. *Роль малого бізнесу для розвитку економіки України.*

Малий бізнес – діяльність будь-яких малих підприємств та окремих громадян (фізичних осіб) із метою одержання прибутку. Практично це означає будь-яка діяльність зазначених суб'єктів господарювання, спрямована на реалізацію власного економічного інтересу. Не обов'язково це має бути особливо ризикова й інноваційна діяльність на засадах повної економічної відповідальності.

Роль малого бізнесу в економіках розвинутих держав світу надзвичайно велика. Саме малий бізнес створює 65-80 % валового національного продукту, забезпечує ринкову конкуренцію, наслідком якої є висока якість товарів і найповніше задоволення потреб споживачів. В малому бізнесі зайнято близько 70% робочих місць. В Україні малий бізнес поки що не посів значного місця в економічному просторі.

Малий бізнес виконує низку специфічних соціально-економічних функцій:

1) Сприяння процесам демонополізації, приватизації та роздержавлення економіки, стимулювання розвитку економічної конкуренції, формування численних суб'єктів ринкового господарства, орієнтованих на попит, конкуренцію тощо.

2) Залучення до економічного обороту матеріальних, природних, фінансових, людських та інформаційних ресурсів, які “випадають” з поля зору великих компаній.

3) Поліпшення становища на ринках шляхом забезпечення еластичності їхньої структури, врегулювання попиту, пропозиції і цін, принаймні часткової компенсації втрат пропозиції на період реструктуризації великих компаній, індивідуалізації пропозиції та диференціації попиту, насичення ринків, задоволення специфічних місцевих потреб [2].

4) Вивільнення великих підприємств від виробництва нерентабельної для них дрібносерійної та штучної продукції, яка задовольняє індивідуальний попит, підвищення тим самим ефективності їхньої діяльності. Великим компаніям укладення коопераційних угод з малими підприємствами дозволяє підвищити гнучкість виробництва, зменшити комерційний ризик.

5) Забезпечення додаткових робочих місць, подолання прихованого безробіття, надання роботи працівникам, вивільненим в ході реструктуризації великих підприємств.

6) Стимулювання підвищення ділової активності населення та розвитку середнього класу, який становить соціальну базу економічних реформ, забезпечує стабільність суспільства.

7) Протидія люмпенізації та поширенню утримувальницької психології, всебічне сприяння розвитку людського капіталу.

8) Пом'якшення соціальної напруженості завдяки ослабленню майнової диференціації та підвищенню рівня доходів населення.

9) Збільшення гнучкості національної економіки та ринкової пропозиції у відповідності до сучасних умов відкритої економіки.

10) Сприяння процесу демократизації суспільства, раціоналізації системи економічної організації та управління.

До причин, які перешкоджають розвитку малого бізнесу в Україні, можна віднести:

1. Надмірне державне регулювання.
2. Труднощі реєстрації та ліцензування.
3. Фіскальні проблеми.
4. Недоступність залучення фінансових коштів, зокрема банківських кредитів.
5. Недобросовісна конкуренція.

У вирішенні економічних проблем країни сектор малого підприємництва є універсальним утилізатором, спроможним вирішити проблему найбільш повного та ефективного використання обмежених матеріальних, інвестиційних, фінансових ресурсів, додатково втягуючи в обіг вузько-локальні розрізнені

ресурси, використання яких у масштабах великих структур ускладнене або неможливе. Серед них: локальні сировинні ресурси; відходи великих підприємств; робоча сила, не затребувана на великих підприємствах (зокрема підлітки, студенти, домогосподарки, люди з обмеженими можливостями, пенсіонери); накопичення окремих громадян, які не мають схильності до вкладення коштів у цінні папери, але можуть їх використати для заснування та розвитку власної справи) й ін.

Також у ринковій економіці мале підприємництво має потенціал щодо сприяння вирішенню проблем швидкої переорієнтації ресурсів із менш ефективного виробництва в більш ефективне (потрібне споживачу, прибуткове) під час змін кон'юнктури ринку. У цьому ж ракурсі мале підприємництво може відіграти вагомую роль від утримання на бюджеті низькорентабельних та збиткових підприємств за допомогою оренди їх майна і перетворенні наявних виробничих потужностей на прибуткові і потрібні суспільству.

У вирішенні фінансово-економічних проблем держави сектор малого підприємництва як важливий платник податків відіграє важливу роль, що підтверджено досвідом економічно розвинутих країн. Значний потенціал має у цій сфері мале підприємництво ринкової економіки. Шляхом активного сприяння вирішенню проблеми дефіциту державного бюджету і надання можливості державі розробляти та фінансувати свої трансформаційні, економічні й соціальні програми.

Для покращення стану справ у малому бізнесі, а відповідно і в економіці України, потрібно здійснити наступні кроки:

1. Провести регулятивну реформу (дерегулювання), яка дасть змогу створити якісно нову – ефективну, послідовну, прозору й зрозумілу систему державного регулювання, яка захищатиме інтереси і підприємців, і споживачів.

2. Зняти перепони на шляху розвитку підприємництва, значно скоротити витрати, пов'язані з функціонуванням в офіційному секторі економіки.

3. Передбачити в бюджеті усіх рівнів спеціальні видатки на державну підтримку малого підприємництва.

4. Створити державну кредитно-гарантійну установу з метою стимулювання комерційних банків до кредитування малого бізнесу з мінімальним фінансовим ризиком.

5. Докорінно змінити систему оподаткування, зокрема розширити простір фіксованого оподаткування.

6. Необхідно прискорити запровадження норм європейського страхового законодавства, створити механізм страхування інвестиційних ризиків, що дасть змогу збільшити кількісні і якісні показники діяльності страхового ринку України.

Загалом ці заходи повинні стимулювати розвиток малого бізнесу в Україні, а відтак і поступовий вихід нашої держави з затяжної економічної кризи.

Тема. Диференціація продукту та його реклама на ринку

ПЛАН

1. *Фактори й вигоди від диференціації продуктів.*
2. *Сутність і роль реклами.*

Оскільки диференціація продукції підвищує конкурентоспроможність, виробники зацікавлені в її посиленні й вживають активних заходів у цьому напрямі. Основними причинами, що породжують диференціацію продуктів, є існуючі між різними товарами розходження в якості, сервісі, рекламі.

При цьому головним фактором диференціації є якість продукту, вимірювана багатьма параметрами. Це стосується як основних, так і додаткових споживчих властивостей продуктів.

При цьому практика показує, що на зрілому, насиченому ринку саме додаткові властивості визначають долю товарів. Крім основних і додаткових властивостей, якісні характеристики товарів відзначаються урахуванням або не урахуванням особливих запитів окремих груп споживачів. Важливою якісною характеристикою продукту є його місце розташування.

Відмінності в сервісі поєднують у другу (після якості) велику групу факторів диференціації. Справа в тому, що цілому ряду продуктів, особливо для технічно складних споживчих товарів і багатьох товарів виробничого призначення, властивий довгостроковий характер взаємин продавця й покупця. Дорога машина повинна справно працювати не тільки в момент здійснення покупки, а й протягом усього терміну служби.

Повний цикл сервісу включає передпродажне обслуговування, сервіс у момент купівлі, післяпродажне обслуговування.

Кожна із цих операцій може виконуватися в різному обсязі (або не виконуватися взагалі). У результаті той самий продукт як би розкладається на цілий спектр різновидів, що значно відрізняються за своїми сервісними характеристиками і тому стають начебто зовсім різними товарами.

Третя велика група факторів диференціації продукту пов'язана з рекламою. По-перше, реклама, як фотореактиви, «проявляє» приховані в товарі відмінності від йому подібних. По-друге, вона сприяє формуванню нових

потреб. По-третє, реклама сприяє диференціації продуктів там, де дійсної різниці між ними немає.

Усі перераховані фактори диференціації продукту зовсім свідомо враховуються фірмами при формуванні своєї ринкової ніші. Для цього існують стандартні процедури. Наприклад, морфологічний аналіз передбачає складання свого роду шахової таблиці основних якостей товару.

Але, звичайно, великий комерційний успіх не можна формалізувати. Він приходить, якщо фірмі вдається намацати справжню незадоволеність певної верстви споживачів якісними, сервісними або рекламними властивостями існуючих товарів.

Диференціація продукції дає вигоду для виробника, тому що вона:

- дає можливість підвищити ціни;
- відкриває доступ до нових споживачів;
- формує лояльність до марки;
- захищає від конкурентів.

Вигоди, насамперед, лежать у ціновій сфері. Справа в тому, що кожний з виробників диференційованих товарів і послуг займає своєрідне положення міні-монополіста (єдиного виробника даного продукту) і має відому владу на ринку.

Дійсно, диференціація товару приводить до того, що єдиний ринок розпадається на окремі, порівняно самостійні частини. І на цьому новому вузькому сегменті ринку частка кожної — навіть маленької — фірми може стати дуже великою. Відповідно з'являється й можливість у розумних масштабах диктувати ціни й діставати підвищений прибуток. Застереження «в розумних масштабах» не випадкові. При занадто великих завищеннях цін споживач просто купить стандартний або інший диференційований товар.

Диференціація залучає нові верстви споживачів. Диференційований товар більш прицільно задовольняє певну потребу й тому часто залучає покупців, яких стандартний товар залишив би байдужими. Особливо важливо, що диференціація продукту часто полегшує доступ до високоприбуткових верств клієнтів. Оплачувати відхилення від стандарту звичайно схильні або дуже

заможні клієнти, або ті покупці, для яких інші модифікації товару з якихось причин абсолютно неприйнятні. І в тому, і в іншому випадку в продавця виникає можливість підвищити свій прибуток.

Диференціація продукту корисна виробникові також тим, що формує лояльність споживача до даної марки. Додавши своїй продукції неповторні риси, фірма «прив'язує» клієнта.

Нарешті, диференціація продукту є одним з найефективніших коштів захисту від конкурентів. Це універсальний прийом нецінової конкуренції.

Найбільш вагомим інструментом нецінової конкуренції, що робить продукцію, є витрати на рекламу.

Переваги реклами.

Реклама надає інформацію, яка допомагає споживачу робити розумний вибір.

Реклама підтримує національну систему зв'язку (радіо, телебачення, журнали і газети фінансуються частково за рахунок реклами).

Реклама стимулює зміну продукту – фірма обов'язково покращує свій продукт, щоб забезпечити “грунт для продажі”.

Завдяки вдалій рекламі фірма може розвернути своє виробництво і, внаслідок цього, отримати більший ефект.

Реклама є силою, яка підтримує конкуренцію.

Реклама забезпечує повну зайнятість, стимулюючи високі рівні споживчих витрат (реклама, як така не потрібна для того, продати їжу голодній людині, але реклама і міри по стимулюванню збуту необхідні для того, щоб переконати сім'ї в тому, що їм потрібен відеомагнітофон чи домашній комп'ютер і т.п.).

Недоліки реклами.

Критики реклами вказують на те, що основна її цілі – переконувати, а не інформувати.

Як такі, витрати на рекламу являються відносно не виробничими, вони мало що, або зовсім не чого не добавляють до процвітання суспільства

(пиломатеріали, які необхідні в будівництві витрачаються на дошки оголошень та на виробництво паперів, які використовуються для реклами).

В зв'язку з рекламою виникають значні зовнішні витрати (дошки оголошень погіршують придорожній пейзаж, зростає споживання таких шкідливих продуктів, як алкоголь і тютюн, чи надасть газета звіт про трудовий спір, в який втягнутий її головний рекламодавець).

Більша частина реклами має тенденцію до самонейтралізації (результати мільйондоларової рекламної компанії одного з виробників миючих засобів в значній степені зводяться на ніщо такими ж дорого вартісними кампаніями, які проводяться його конкурентами. На самому ж ділі, додаткові миючі засоби використовуються мало).

Стверджується, що реклама сприяє росту монополій. З однієї сторони, обширна реклама створює фінансові бар'єри і тим самим збільшує ринкову владу, якою фірми вже володіють. Більше того, надаючи прихильність фабричним маркам, споживачі стають менш чутливими до зниження цін їх конкурентами, тим мами збільшуючи монопольну владу.

Більшість економістів не хочуть признавати рекламу важливим фактором, який визначає рівні виробництва і зайнятості.

Тема. Структура ринку і ринкова влада

ПЛАН

1. *Поняття і характеристика ринкового типу господарювання. Функції ринку.*
2. *Види ринків.*
3. *Ринкова влада.*

Ринок є середовищем реалізації товарно-грошових відносин. Він перебуває між виробництвом товару і його споживанням, тут відбувається оцінка суспільної значимості даного товару. *Об'єктами* ринкових відносин виступають: споживчі товари і послуги, робоча сила, цінні папери, валюта, науково-технічна інформація, нерухомість тощо. *Суб'єктами* ринкових відносин у результаті суспільного поділу праці стають усі економічні одиниці, що господарюють, виробляють і споживають економічні блага. Суспільний поділ праці, що призводить до відокремлення товаровиробників, виступає як головна умова і причина формування ринку. Суб'єкти ринку на стадії обміну результатами своєї праці поділяються на дві групи — виробників і споживачів.

Політекономічне поняття ринку: сфера виявлення економічних відносин між людьми, що виникають у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання. Конкретно-економічне поняття ринку: сфера товарного обігу і пов'язана з ним сукупність товарно-грошових відносин, яка виникає між виробниками (продавцями) та споживачами (покупцями) в процесі купівлі-продажу товарів.

Ринок забезпечує органічний зв'язок між виробництвом і споживанням. На ринку виявляються реальні обсяги та структура різноманітних потреб, суспільна значущість виробленого продукту і витраченої на його виготовлення праці, установлюється співвідношення між попитом і пропонуванням, яке формує певний рівень цін на товари та послуги

Функції ринку: 1. Посередницька. Вона пов'язана з доведенням товару від виробників до споживачів з метою задоволення їхніх потреб. 2. Регулююча. В ринковому регулюванні велике значення має співвідношення попиту і пропозиції. Зростання ціни є сигналом до

розширення виробництва, зниження — до його скорочення. Через механізм попиту та пропозиції він встановлює необхідні відтворювальні пропорції в економіці. 3. Стимулююча. За допомогою цін ринок стимулює впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, зниження витрат на виробництво продукції і підвищення її якості, розширення асортименту товарів та послуг. 4. Інформаційна. Ринок є багатим джерелом інформації, знань, відомостей, які необхідні господарюючим суб'єктам: інформацію про кількість, асортимент і якість тих товарів та послуг, які на нього поставляються. Наявність інформації дозволяє кожному товаровиробнику звіряти виробництво з мінливими умовами ринку. 5. Санаційна. Ринок очищає суспільне виробництво від економічно слабких, нежиттєздатних господарських одиниць і одночасно стимулює розвиток ефективних, перспективних фірм. 6. Ринок виконує також соціальну функцію, він дозволяє вирішувати проблеми рівня життя населення, структури і ефективності виробництва, через соціальну функцію ринок диференціює товаровиробників.

Ринок впливає на всі фази відтворення — виробництво, розподіл, обмін і споживання. Він пов'язаний як з виробничою, так і з духовною сферою. Відповідно до цього ринок має складну структуру (табл. 1).

Типи ринків з урахуванням поведінки їх суб'єктів:

1. Ринок споживачів, тобто ринок окремих осіб і домашніх господарств, які купляють товари або одержують послуги для особистого споживання;

2. Ринок виробників — сукупність осіб і підприємств, які дістають товари для їх використання у виробництві інших товарів чи надання послуг;

3. Ринок проміжних продавців (посередників) — сукупність осіб та організацій, які стають власниками товарів з метою їх перепродажу або здавання в оренду іншим споживачам та одержання прибутку;

4. Ринок державних і громадських установ, які купляють товари і одержують послуги з метою їх подальшого використання у вигляді комунальних послуг або для передачі тим, хто цих послуг потребує;

5. Міжнародний ринок — ринок іноземних покупців, споживачів, виробників, проміжних продавців.

Таблиця 1

Структуризація і види ринків за ознаками

Ознаки структуризації ринків	Вид ринку
Суб'єктний склад	<ul style="list-style-type: none"> ◆ споживачів ◆ виробників ◆ проміжних продавців ◆ державних установ ◆ міжнародних виробників, продавців і посередників
Продуктово-ресурсне наповнення	<ul style="list-style-type: none"> ◆ продовольчих і непродовольчих товарів ◆ знарядь і предметів праці та інших товарів виробничого призначення ◆ житла, землі, природних багатств і корисних копалин ◆ побутових, транспортних, комунальних та інших послуг ◆ валюти, грошей і цінних паперів
Елементно-технологічні зв'язки	<ul style="list-style-type: none"> ◆ засобів виробництва ◆ предметів споживання ◆ інновацій та інформації ◆ інвестиційних ресурсів ◆ робочої сили ◆ валютний ◆ грошово-кредитний
Територіально-просторова організація	<ul style="list-style-type: none"> ◆ місцевий (локальний) ◆ регіональний ◆ національний ◆ транснаціональний ◆ світовий

За механізмом функціонування розрізняють вільний ринок, який регулюється на основі вільної конкуренції незалежних товаровиробників; монопольний (олігопольний) ринок; ринок монополістичної конкуренції; ринок, що регулюється державою.

Повна або досконала конкуренція – це такий тип ринкової структури, для якого характерними є такі ознаки:

- 1) частка кожного постачальника і споживача (яких на ринку дуже багато) в загальному обсязі ринкової продукції незначна, ніхто не домінує на ринку;
- 2) продукція однорідна;
- 3) учасники можуть вільно входити та виходити з нього;
- 4) постачальники не взаємодіють один з одним, так само як і споживачі (їхня поведінка не є стратегічною);
- 5) всі учасники повністю проінформовані для визначення своєї поведінки на ринку.

Ситуація такого типу трапляється на промислових ринках уніфікованих товарів і недиференційованих товарів типу сировинних, харчових продуктів, металів.

Під *монополією* розуміють ринкову структуру, що відповідає таким умовам: весь галузевий випуск постачає одна фірма; пропонований монополією товар є особливим в своєму роді і не має близьких замінників; вхід на ринок нових фірм блоковано, тому в умовах монополії відсутня будь-яка конкурентна боротьба; споживачі не взаємодіють між собою; існує повна поінформованість щодо ринкових цін, обсягів та попиту покупців.

Бар'єри входження на ринок є основною причиною виникнення монополій. Відповідно до джерел походження бар'єрів виділяють кілька їх форм: бар'єри, створені економією від масштабу; бар'єри, створені державою (патенти, ліцензії та ін.); розмір ринку; власність на важливі види сировини; "нечесна конкуренція".

Будь-які бар'єри входження не є абсолютно нездоланими, особливо у довгостроковому періоді, тому монополії в сучасній дійсності рідкісні, переважно підтримуються державою.

Більшість реально існуючих галузей організовані як суміш досконалої конкуренції та чистої монополії, що утворює монополістичну конкуренцію та олігополію.

Ринок монополістичної конкуренції характеризується такими рисами: на ринку діє багато продавців і покупців, частка кожного з них в обсягах ринкових

продажів не є значною; продукція різних виробників диференційована; вхід на ринок і вихід з нього є вільними; виробники не взаємодіють між собою; існує повна поінформованість щодо ринкових цін, обсягів та попиту покупців.

Монополістичну конкуренцію зближають з досконалою такі риси, як безліч продавців і покупців, значна свобода входу на ринок, а відрізняє неоднорідність, диференційованість продукції. Ця неоднорідність є настільки ж сильною, як і однорідність при досконалій конкуренції. Продукція характеризується різноманітним асортиментом товарів, характером дизайну, ергономіки, якістю упакування. Все це різноманіття відрізняється в підсумку товарними знаками.

Слово «*олігос*» в перекладі з грецької означає мало. Особливість *олігополії*, як специфічного типу побудови ринку, полягає в загальній взаємозалежності поведінки підприємств-продавців. Підприємство-олігополіст не може не рахуватися з тим, що співвідношення між обраним їм рівнем ціни і кількістю продукції, яку воно зможе за цією ціною продати, залежить від поведінки його суперників, котре, в свою чергу залежить від прийнятого ним рішення.

Олігополія — це ринкова структура, типовими рисами якої є:

1. Усього кілька фірм забезпечують весь ринок.
2. Продукт може бути як диференційованим, так і стандартизованим.
3. Принаймні, деякі фірми в олігополістичній галузі володіють великими ринковими частками. Отже, деякі фірми на ринку здатні впливати на ціну товару, варіюючи його наявність на ринку.
4. Існують певні бар'єри для входу на ринок.
5. Фірми в галузі усвідомлюють свою взаємозалежність.

Олігополія — переважаюча форма ринкової структури. Відповідно до загальноприйнятого критерію, галузі, у яких на частку чотирьох найбільших фірм приходить 59 і більш відсотків галузевого випуску, вважаються висококонцентрованими. Для них характерна ситуація сильної олігополії — явне домінування на ринку декількох ведучих фірм. До таких галузей

відносяться автомобілебудування, галузь по виробництву фотографічного устаткування, літакобудування, шинна і парфумерна промисловість та ін.

До олігополістичних галузей в більшості країн світу належать автомобільна, сталеплавильна, нафтохімічна, електротехнічна та комп'ютерна індустрія. Олігополія в значній мірі характерна і для інших секторів економіки. Крім обробного сектора доволі крупні компанії діють на транспорті, у галузях зв'язку і комунального господарства, банківській сфері.

Згідно з діючим законодавством країни, розрізняють легальний, або офіційний, і нелегальний, тіньовий ринки.

Ринкова влада - здатність виробника або споживача впливати на ринкову ціну. Джерелами ринкової влади можуть бути: а) частка фірми в галузевому пропозиції, б) еластичність ринкового попиту, в) ступінь взаємозамінності продукту, г) характер взаємодії фірм. Чим більш значною часткою галузевого пропозиції має в своєму розпорядженні фірма, тим більш чутливий ринок до змін нею обсягу випуску, а її вплив на ринкову ціну сильніше. Чим менше еластичним залишається попит на продукцію фірми, тим більше фірма вільна у виборі ціни, не боячись негативної реакції споживачів. Відсутність товарів-замінників також сприяє зміцненню ринкової фірми влади. Ринкова влада може з'явитися і результатом взаємодії фірм, коли їм вдається досягти згоди щодо галузевих пропозиції і ціни шляхом змови.

Наявність у фірми ринкової влади аж ніяк не означає, що вона може довільно встановлювати ціни. Ринковий попит функціонально не залежить від фірми, а крива попиту на її продукцію схильна до дії закону попиту. Отже, навіть маючи ринкову владу, вона може лише вибирати відповідний для кожного рівня ціни обсяг випуску. Фірма може підвищити ціну на свою продукцію, скоротивши її пропозицію, і навпаки, збільшуючи пропозицію, вона повинна буде знижувати ціну.

Тема. Олігополістична поведінка фірми на ринку. Модель домінуючої фірми

ПЛАН

1. *Характеристика ринку олігополії.*
2. *Теоретичні моделі олігополії.*
3. *Особливості організації олігополістичного ринку.*
4. *Модель домінуючої фірми.*

Слово «олігос» в перекладі з грецької означає мало. Особливість олігополії, як специфічного типу побудови ринку, полягає в загальній взаємозалежності поведінки підприємств-продавців. Підприємство-олігополіст не може не рахуватися з тим, що співвідношення між обраним їм рівнем ціни і кількістю продукції, яку воно зможе за цією ціною продати, залежить від поведінки його суперників, котре, в свою чергу залежить від прийнятого ним рішення.

Невелика кількість конкуруючих фірм у галузі приводить до їх загальної залежності. Ніяка фірма в олігополістичній галузі не наслідиться змінити свою цінову політику, не спробувавши розрахувати найбільш ймовірні відповідні дії своїх конкурентів, а це найвищою мірою невизначений фактор.

Олігополія — це ринкова структура, при якій в реалізації якого-небудь товару домінує небагато продавців, а поява нових продавців ускладнена чи неможлива. Товар, реалізований олігополістичними фірмами, може бути і диференційованим і стандартизованим.

На олігополістичних ринках домінує від двох до десяти фірм, на які приходить половина і більше загальних продажів продукту. На таких ринках декілька або й усі фірми у довгостроковому періоді одержують значні прибутки, оскільки вхідні бар'єри ускладнюють або унеможливають вхід нових фірм до ринку. Олігополія — переважаюча форма ринкової структури. До олігополістичних галузей в більшості країн світу належать автомобільна, сталеплавильна, нафтохімічна, електротехнічна та комп'ютерна індустрії.

У багатьох випадках олігополії захищені бар'єрами для входу на ринок, схожими з тими, котрі існують для монопольних фірм. Типовими рисами олігополістичних ринків є:

1. Усього кілька фірм забезпечують весь ринок.
2. Продукт може бути як диференційованим, так і стандартизованим.
3. Принаймні, деякі фірми в олігополістичній галузі володіють великими ринковими частками. Отже, деякі фірми на ринку здатні впливати на ціну товару, варіюючи його наявність на ринку.
4. Існують певні бар'єри для входу на ринок.
5. Фірми в галузі усвідомлюють свою взаємозалежність.

Відповідно до загальноприйнятого критерію, галузі, у яких на частку чотирьох найбільших фірм приходить 59 і більш відсотків галузевого випуску, вважаються висококонцентрованими. Для них характерна ситуація сильної олігополії — явне домінування на ринку декількох ведучих фірм. До таких галузей відносяться автомобілебудування, галузь по виробництву фотографічного устаткування, літакобудування, шинна і парфумерна промисловість та ін.

Олігополія в значній мірі характерна і для інших секторів економіки. Крім обробного сектора доволі крупні компанії діють на транспорті, у галузях зв'язку і комунального господарства, банківській сфері.

Теоретичні моделі олігополії:

А) олігополістична взаємозалежність і еволюція образу дій учасника ринку

Найважливіша риса олігополії — це стратегічна поведінка продавців: фірма-олігополіст мусить розробляти стратегію своїх дій на ринку з урахуванням потенційних зустрічних дій своїх конкурентів.

Моделі поведінки фірм при олігополії досить різноманітні і виходять з різних підходів щодо сценаріїв стратегічної поведінки фірми — способів конкурентної боротьби і взаємодії з суперниками за умови прагнення до максимальних прибутків у короткостроковому періоді. Олігополістична взаємозалежність фірм піднімає суперництво між ними на якісно новий рівень, перетворює конкуренцію в безперестанну боротьбу «всіх проти всіх». У цьому випадку можливі найрізноманітніші рішення конкурентів: вони можуть спільно

домагатися деяких цілей, перетворюючи галузь у подобу чистої монополії, або ж — як іншу крайність — боротись один з одним аж до повного знищення.

Останній варіант найчастіше здійснюється у формі *цінової війни* — поступового зниження існуючого рівня цін з метою витиснення конкурентів з олігополістичного ринку. Якщо одна фірма знизилася ціну, то її конкуренти, відчувши відтік покупців, і в свою чергу теж знизять свої ціни. Цей процес може мати кілька етапів. Але зниження цін має свої межі: воно можливо доти, поки у всіх фірм ціни не зрівняються із середніми витратами. У цьому випадку зникне джерело економічного прибутку і на ринку виникне ситуація, близька до досконалої конкуренції. Від подібного результату у виграшному положенні залишаються споживачі, у той час як виробники всі до одного ніякого виграшу не одержують. Зазвичай цінові війни недовговічні. Олігополістичні фірми спокушаються вступити між собою у співробітництво для встановлення цін і поділення ринків таким чином, щоб уникнути перспективи цінових війн та їхнього неприємного впливу на прибуток. Тому найчастіше конкурентна боротьба між фірмами приводить до прийняття ними рішень, заснованих на обліку можливого поведіння своїх суперників.

Б) модель дуополії Курно та Бертрана

Дуополія — це олігополія з двома фірмами. Стратегічна поведінка в умовах дуополії може розроблятися на основі суперництва або змови учасників. Суперництво може полягати у визначенні цін залежно від прогнозованої ціни конкурента або у визначенні обсягів залежно від прогнозованих обсягів випуску конкурента.

Суперництво в цінах призводить до цінових війн, від яких виграють споживачі і суспільство в цілому, а програють учасники — олігополісти.

На конкуренції за цінами базується *модель Бертрана* (розроблена Ж. Бертраном у 1883 р.). В основі моделі — припущення, що кожна з двох фірм при максимізації свого прибутку шляхом регулювання ціни очікує, що суперник залишить свою ціну без змін. Конкурентну боротьбу в цій моделі можна проілюструвати за допомогою *кривих реагування* (рис. 1): крива реагування R_1 фірми 1 побудована з точок, які для кожної фіксованої ціни P_2^0

суперника визначають ціну першої фірми $P_1' = p_1(P_2^0)$, що дозволяє їй максимізувати прибуток. Аналогічно будується крива реагування R_2 для фірми 2 — вона дає змогу визначити оптимальну ціну $P_2' = p_2(P_1^0)$ другої фірми відповідно до кожної фіксованої ціни P_1^0 конкурента.

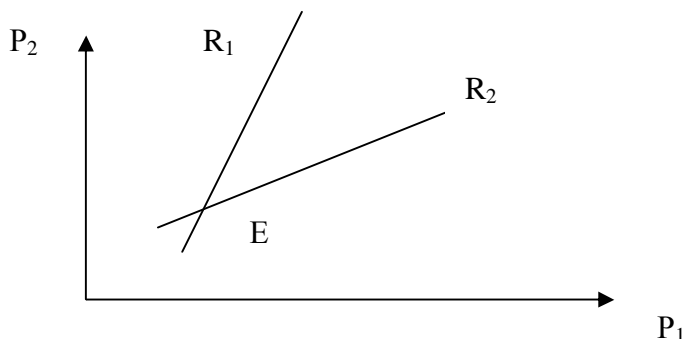

Рис. 1. Криві реагування та рівновага в моделі Бертрана

Ця модель має стійку рівновагу в точці перетину двох кривих реагування E , де обидві фірми встановлюють однакову ціну. Якщо врахувати також і вартість виробництва (чого не враховує модель Бертрана), то стійка рівновага досягатиметься якраз у стані конкурентної рівноваги, а саму модель можна розглядати як формалізований сценарій певної цінової війни.

На конкуренції за обсягами базується *модель Курно* (розроблена в 1838 р. французьким математиком А. Курно). Модель Курно – модель дуополії, яка пояснює, як здійснюють свій вибір стосовно обсягу виробництва два олігополісти, які мають приблизно однакові економічні можливості і виробляють однорідну продукцію. Приймаючи своє рішення щодо обсягу виробництва кожне підприємство бере до уваги і свого конкурента. Центральний елемент моделі — те, що кожна фірма визначає свій обсяг випуску, виходячи із припущення про незмінність обсягу випуску суперника, а потім вирішує, скільки ж виробляти самому, щоб максимізувати прибуток. Так послідовно припускається зміна обсягу, який вироблятиме конкурент від ринкового попиту до нуля і будується крива реакції дії першого підприємства на дії другого. Потім розглядається прямо протилежна ситуація і будується крива реакції другого підприємства на дії першого. Оскільки кожний із виробників на кривій реакції максимізує свій прибуток, точка перетину цих

кривих і буде визначати рівновагу Курно, тобто характеризувати ті обсяги виробництва кожного із виробників, які забезпечують кожному із них максимальний прибуток і повністю задовольняють ринковий попит. У виробників відсутні стимули до зміни обсягів виробництва.

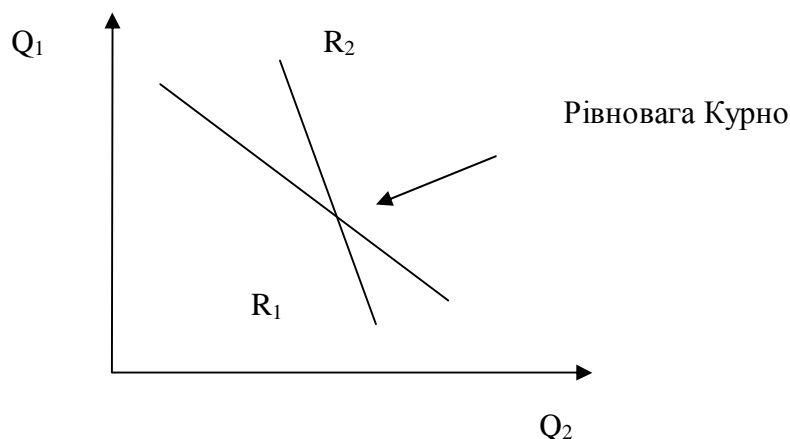

Рис. 2. Криві реагування і рівновага Курно

Критерії Феллнера

Американський вчений емпірично обґрунтував критерії сумісних дій фірм-олігополістів з метою отримання максимального прибутку:

1. Спільні дії більш типові для галузі, де випускається однорідний товар, ніж для галузі, що випускає диференційований товар.
2. У галузі, що переживає економічний підйом, тенденція до спільних дій вище, ніж у галузі, де спостерігається спад виробництва.
3. Тенденція до спільних дій вище в галузі, де нараховується невелика кількість фірм.
4. Якщо в галузі є одна лідируюча фірма, то тенденція до спільних дій в ній вище, ніж у галузі, де всі фірми однакові.
5. Чим менше фірми застосовують нецінові методи конкуренції, тим вище тенденція до спільних дій.
6. Тенденція до спільних дій вище в тих галузях, де вище бар'єри входження фірм у галузь.

Особливості організації олігополістичного ринку:

- а) ламана крива попиту

Нехай фірма в умовах олігополії перебуває у стані рівноваги **Е**.

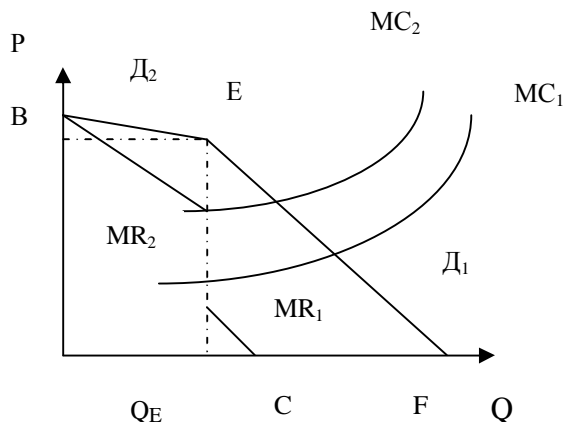

Рис. 3. Ламана крива попиту фірми-олігополіста

Основне припущення моделі полягає у різній реакції конкурентів на підвищення та зниження ціни окремою фірмою. При зниженні ціни конкуренти також будуть знижувати ціну, щоб не втратити покупців, тому попит D_1 на продукцію фірми у цьому випадку низькоеластичний. При спробі підвищити ціну конкуренти залишать власні ціни без змін, тому фірма стрімко втрачатиме своїх покупців — попит D_2 у цьому випадку високоеластичний. Об'єднана крива попиту має вигляд ламаної лінії, яка складається з двох відрізків BE та EF. Об'єднана лінія граничної виручки MR також складається з двох відрізків, що утворюються з двох ліній граничної виручки: MR_1 , (при $Q > Q_E$) і MR_2 (при $Q < Q_E$); об'єднана лінія MR має розрив по вертикалі AK.

Застосування правила граничного випуску, $MR = MC$, при максимізації прибутку фірми ілюструє жорсткість цін при олігополії порівняно з конкурентним ринком: зміна граничної вартості з MC_1 до MC_2 не призводить ні до зміни обсягу Q_E , ні до зміни ціни P_E (через існування вертикального розриву на кривій граничної виручки).

б) ціноутворення зумовлене таємною змовою

Таємна угода означає ситуацію, за якої дві або більше фірм спільно визначають ціни, обсяги виробництва, ділять між собою ринок. Якщо у галузі чотири фірми з однаковими кривими витрат. Вони продають однакову

продукцію. Кожна з цих фірм (А, Б, С, Д) у конкретний час контролює $\frac{1}{4}$ ринку. На рисунку показано ситуацію олігополіста А.

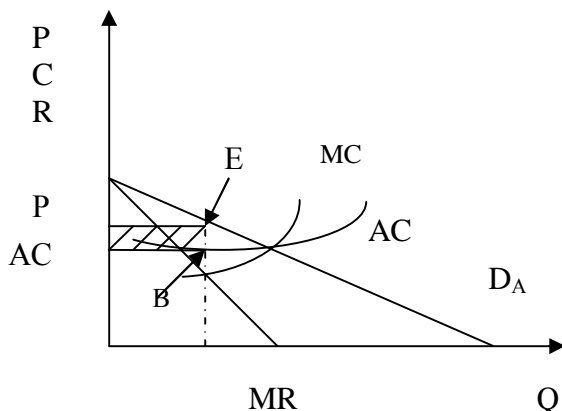

Рис. 4. Таємна угода

Криву попиту на продукцію А накреслено з припущенням, що всі інші фірми дотримуються підвищення або зниження цін, що їх здійснює фірма А. Тому крива попиту фірми має ту ж еластичність, що й галузева крива Д. Фірма А буде володіти $\frac{1}{4}$ ринку доти, доки всі фірми призначають однакову ціну за їхню продукцію. У такій ситуації фірми прагнуть до рівноваги олігополії, досягнутої у результаті таємної змови, щоб збільшити спільні прибутки.

На рисунку показана рівновага, якої олігополіст досягає в т. В. Відповідною кривою попиту буде крива D_A , яка передбачає, що інші фірми призначатимуть ті ж ціни, що й фірма А. Оптимальною ціною для олігополіста буде т. Е. Ця ціна відповідає монопольній, тобто вона набагато вища від граничних витрат і дає змогу такому олігополісту привласнювати значний монопольний прибуток.

Якщо монополісти таємно змовляються, щоб максимізувати прибутки, зважаючи на свою взаємозалежність, то ціна і кількість будуть такими, як у випадку єдиного монополіста. Олігополісти з метою збільшення і гарантії отримання прибутків ідуть на утворення *картелю* — змови фірм щодо майбутніх обсягів випуску і цін. Картельна угода є прикладом змови, яка суперечить умовам економічної ефективності для суспільства, зменшує суспільний добробут і тому забороняється антимонопольним законодавством.

в) лідерство в цінах

Однією з форм неявної угоди конкурентів дотримувати єдиної ціни на ринку гомогенного блага є *ціноутворення за лідером*. На відміну від попередньої моделі, яка має назву *модель Штакельберга*, в даному випадку лідер встановлює не обсяг свого випуску, а ціну на свою продукцію. В якості лідера виступає домінуюча по обсягу виробництва фірма, що має, як правило, більш низькі середні витрати, чим аутсайдери. Лідер встановлює ціну, що максимізує його прибуток, а всі інші фірми-аутсайдери сприймають ціну лідера в якості екзогенного параметра. Аутсайдери тим самим виявляються в положенні конкурентної фірми, крива пропозиції якої збігається з висхідною ділянкою кривої граничних витрат. Тому лідер, вибираючи ціну, знає, який обсяг продукції запропонують аутсайдери по встановленій їм ціні.

Модель домінуючої фірми виходить із припущення, що в олігополістичній галузі, де діє $N+1$ фірма, одна з них за рахунок переваги у нижчій вартості виробництва забезпечує значну частину галузевого випуску. Така фірма зветься *домінуючою*. Рисунок ілюструє ситуацію на такому ринку.

На рисунку (а) зображена крива ринкового попиту D і крива пропозиції S_N з боку N малих фірм, які є ціноотримувачами (конкурентне оточення домінуючої фірми). За ціною P_0 малі фірми могли б постачати на ринок стільки продукції, скільки споживачі погоджуються придбати (Q_0).

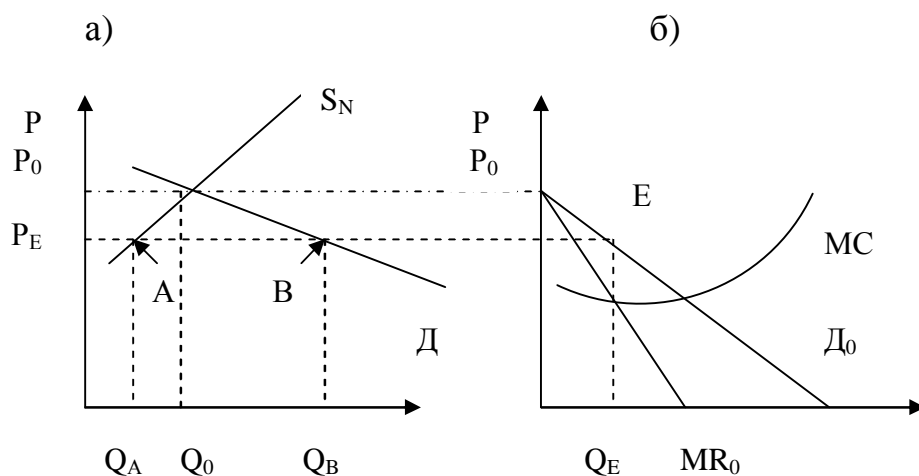

Рис. 5. Модель домінуючої фірми. а) Обсяг випуску малих фірм Q_A . б) Утворення ринкової ціни P_E домінуючою фірмою.

На рисунку (б) зображена крива граничної вартості MC домінуючої фірми та крива попиту D_0 , з якою зустрічається домінуюча фірма. Ця крива починається з рівня ціни P_0 , за якою фірма нічого не продасть. Вона може продавати за нижчими цінами, ніж P_0 (за рахунок переваг у вартості), стільки, скільки потрібно для задоволення ринкового попиту, якщо взяти до уваги можливості малих фірм: за кожною ціною, нижчою ніж P_0 , обсяг попиту, який може задовольнити домінуюча фірма, дорівнює різниці між обсягом ринкового попиту та обсягом, що готові запропонувати малі фірми за такою ціною. Домінуюча фірма у стані рівноваги E , коли вона максимізує власний прибуток, буде постачати обсяг Q_E (згідно з умовою $MR_0 = MC$, де MR_0 — гранична виручка домінуючої фірми) за ціною P_E .

Обсяг ринкового попиту за ціною P_E складає Q_B (рис. а); малі фірми за такою ціною безбитково для себе постачатимуть Q_A , а домінуюча фірма - обсяг $Q_B - Q_A = Q_E$. Домінуюча фірма визначає ринкову ціну і свій обсяг випуску, а всі інші фірми, які приймають ринкову ціну, встановлюють лише обсяг випуску. Тому такий спосіб олігополістичного ціноутворення має назву лідерство у цінах.

У довгостроковому періоді олігополістичні фірми залишатимуть галузь, якщо не зможуть забезпечити собі прибуток, навіть при оптимальному масштабі виробництва. Якщо ж у галузі очікується прибуток, то в разі відсутності вхідних бар'єрів спрацює конкурентний механізм, у галузь ввійдуть нові фірми, і вона перестане бути олігополістичною.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Барадим О. Класифікація новаторів на основі аналізу їх компетенції / О. Барадим // Економіст. - 2009. - № 9. - С. 45-49.
2. Беззубко Л. В. Інноваційний потенціал будівництва / Л. В. Беззубко // Будівництво України. - 2008. - № 7. - С. 8-11.
3. Василенко В.А., Ткаченко Т.І. Стратегічне управління. Навчальний посібник. – К.: ЦУЛ, 2003. – 396 с.
4. Верес О. Аналіз економіко-технологічних факторів інноваційного розвитку підприємств з вторинної переробки ресурсів / О. Верес, О. Гугля // Економіст. - 2008. - № 12. - С. 42-45.
5. Гаврушко Т. А. Наукові та прикладні аспекти створення інтегрованої структури господарювання у малому підприємстві харчової промисловості України / Т. А. Гаврушко // Проблеми науки. - 2008. - № 3. - С. 42-47.
6. Галиця І. О. Внутрішні венчури як механізм стимулювання інноваційного процесу / І. О. Галиця // Наука та інновації. - 2008. - № 4. - С. 85-94.
7. Господарський кодекс України. – К.: Парламентське вид-во, 2004. – 192 с.
8. Денисенко М. П. Проблеми формування національної інноваційної системи України / М. П. Денисенко, Т. Є. Воронкова, С. В. Ладика // Актуальні проблеми економіки. - 2008. - № 4. - С. 73-81.
9. Денисюк В. Фактори та модель інноваційно орієнтованого економічного розвитку / В. Денисюк, А. Марков // Економіст. - 2009. - № 4. - С. 20-25.
10. Должанський І.З., Загорна Т.О. Конкурентоспроможність підприємства: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
11. Дюндін В. Аналіз динаміки розвитку інтелектуального потенціалу України / В. Дюндін // Економіст. - 2008. - № 8. - С. 43-44.

12. Зянько В. В. Критерії та чинники ефективності моделі інноваційного розвитку економіки України / В. В. Зянько, Б. Є. Грабовецький // Вісник Вінницького політехнічного інституту. - 2007. - № 4. - С. 28-33.
13. Інноваційний розвиток промисловості України : навч. посіб. / під ред. О. І. Волкова, М. П. Денисенка. - К. : КНТ, 2006. - 645 с.
14. Інструменти підтримки інноваційності малих і середніх підприємств: Досвід Польщі та ЄС / А. Бонковські, М. Клепка, К. Матусяк [та ін.] - К. : Познань, 2005. - 186 с.
15. Ковтун О.І. Стратегія підприємства: Навч. посібник. – Львів: „Новий Світ – 2000”, 2005, - 388 с.
16. Колот А.М. Оплата праці на підприємстві: організація та удосконалення. – К.: фірма “Праця”, 1997.
17. Концепція загальнодержавної цільової програми розвитку промисловості України на період до 2017 року // режим доступу: http://industry.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=57967&cat_id=57966
18. Крайнев П. Інтелектуальна економіка: управління промисловою власністю : моногр. / П. Крайнев. - К. : Ін Юре, 2004. - 444 с.
19. Кузин Б., Юрьев В., Шахдинаров Г. Методы и модели управления фирмой. – СПб: Питер, 2001. – 432 с.
20. Маршалл А. Принципы экономической науки. – М.: Прогресс, 1993.
21. Микитенко В. В. Інноваційні підходи до оптимізації виробничо-економічних систем у паливно-енергетичному комплексі України / В. В. Микитенко, Г. Г. Кузьменко // Проблеми науки. - 2008. - № 1. - С. 39-44.
22. Міщенко А.П. Стратегічне управління: Навч. посіб. – Київ: „Центр навчальної літератури”, 2004. – 336 с.
23. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. / Под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с.
24. Салига С.Я., Ляшенко Є.І., Дацій Н.В. та інш. Антикризове фінансове управління підприємством: Навчальний посібник. – К.: Цент навчальної літератури, 2005. – 208 с.

25. Сідун В.А. Пономарьова Ю.В. Економіка підприємства: Навчальний посібник: Вид. 2-ге, перероб. та доп. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 356 с.
26. Сидорова А. Напрями інноваційного розвитку в промисловості України / А. Сидорова, Г. Анісімова // Економіка України. - 2009. - № 3. - С. 19-26.
27. Суркова Ю. О. Проблеми реалізації інноваційної моделі розвитку у вітчизняному будівельному комплексі / Ю. О. Суркова // Фінанси України. - 2008. - № 6. - С. 99-110.
28. Управління інноваційною діяльністю в економіці України : кол. наук. моногр. / за ред. С. А. Єрохіна. - К. : Нац. акад. упр., 2008. - 112 с.
29. Фатхутдинов Р.А. Организация производства. – М.: ИНФРА-М, 2000.
30. Федулова Л. Перспективи інноваційно-технологічного розвитку промисловості України / Л. Федулова // Економіка України. - 2008. - № 7. - С. 24-36.
31. Федулова Л. І. Методологічні підходи до оцінки технологічного рівня промислового виробництва / Л. І. Федулова // Наука та інновації. - 2008. - № 4. - С. 65-84.
32. Хареба В. Наукове забезпечення розвитку харчової і переробної промисловості України / В. Хареба // Харчова і переробна промисловість. - 2009. - № 2/3. - С. 4-7.
33. Царенко О.В. Конкурентні переваги легкої промисловості регіонів України: методологія формування, теорія та практика: Монографія. /О.В. Царенко. - Донецьк: ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2008. - 504 с.
34. Шершньова З. Є. Стратегічне управління: Підручник. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2004.
35. Шишкіна О.В. Особливості монопольного розвитку промислового комплексу в нових умовах господарювання // Вісн. Черніг. держ. технол. ун-ту, 2001. - № 14. 31-34 С.

ЗМІСТ

Вступ	3
Тема. Загальноекономічна і галузева структура	4
Тема. Економіка розміщення галузей промисловості	10
Тема. Виробничий потенціал галузей промисловості.	14
Тема. Сировинні і паливно-енергетичні ресурси галузей промисловості	19
Тема. Суспільні форми організації виробництва	30
Тема. Науково-технічний прогрес як вирішальний фактор розвитку підприємства	34
Тема. Малий бізнес у розвитку ринкових структур	40
Тема. Диференціація продукту та його реклама на ринку	43
Тема. Структура ринку і ринкова влада	47
Тема. Олігополістична поведінка фірми на ринку. Модель домінуючої фірми	53
Список літератури	64